

## HURÛF-I MUKATTA‘A II<sup>1</sup>

Abdullah Önder\*

### Öz

Mukatta‘a harflerinin delaletiyle ilgili Kur‘ân ve Hz. Peygamber‘in hadislerinde herhangi bir açıklamanın bulunmaması, bu harflerin hikmetiyle ilgili çeşitli tevillerin yapılmasının önünü açmıştır. Bu anlamda başta müfessirler olmak üzere İslam alimleri söz konusu harflere görüş, düşünce ve ilmi seviyelerine göre çeşitli anlamlar yüklemiştir. Buna mukabil bazı alimler, naslarda herhangi bir açıklamanın olmamasını göz önüne alarak bu harflere yönelik tevilden kaçınmışlardır.

Bu çalışmada, bu harfleri anlamaya çalışarak bunları tefsir ve tevil eden, özellikle rivayet, dirayet, Mu‘tezili, Eş‘ari ve İş‘ari şeklinde farklı görüş ve yöneme sahip olan Taberî, Zemahşerî, Râzî ve Bursevî‘nin söz konusu harflere yönelik görüşlerine yer verdik. Böylece konunun farklı açılardan ortaya konulmasını amaçladık. Konunun daha geniş bir çerçeveden görülmesini sağlamak için mezkur müfessirlerin yanında bazı alimlerin görüşlerine de yer verdik.

**Anahtar kelimeler:** Tefsir, Hurûf-ı mukatta‘a, Taberî, Zemahşerî, Râzî, Bursevî.

### THE MUQATTA‘AT LETTERS II

#### Abstract

The absence of any explanation about the muqatta‘a letters in the hadiths of the Prophet (pbuh) and in the Qur‘an paved the way for various interpretations regarding the meaning of these letters. In this sense, Islamic scholars, especially the exegetes, have come up with various interpretations on these letters according to their opinions, thoughts and expertise field. On the other hand some scholars, considering the absence of any explanation on these letters, have refrained from coming up with any interpretations over them.

In this study, we pointed out the opinions of different scholars such as Tabarî, Zamakhsharî, Râzî and Bursawî who tried to understand and interpret these letters and who follow different school such as riwaya, diraya, Mu‘tazilite, Ash‘arite, Ish‘arî and so on. Thus, we have ensured that the subject is viewed and evaluated together from different angles. In addition, in order to ensure a broader view of the issue, we have included the opinions of the aforementioned exegetes as well as some other scholars from different school and ideas.

**Keywords:** Exegesis, Muqatta‘a letters, Tabarî, Zamakhsharî, Râzî, Bursawî.

<sup>1</sup> Bu makale 2016 yılında tamamladığımız “Tevili Açısından Taberî, Zemahşerî, Râzî ve Bursevî‘nin Tefsirlerinde Hurûf-u Mukatta‘a” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis dissertation entitled “Interpretation Based The Letters Of Muqatta‘at In Tafsirs Of Tabarî, Zamakhsharî, Râzî And Bursevî”, Master Thesis Dissertation, Erciyes University, Kayseri/Turkey, 2016.

\* Arş. Gör. Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. /Assistant, Adıyaman University, Faculty of Theology, Department of Exegesis. Adıyaman, Turkey. aonder@adiyaman.edu.tr



## GİRİŞ

Kur‘ân’ın bazı surelerinin başında bulunan çeşitli harflerden müteşekkil harf gruplarına “kesik/kesilmiş harfler” manasında hurûf-ı mukatta‘a denilmiştir. Bu harflerin delaletiyle ilgili Kur‘ân ve Hz. Peygamber cihetinden herhangi bir açıklama yapılmadığından bu harfler başta müfessirler olmak üzere birçok alimin dikkatini çekmiştir. Bu dikkat meraka dönüştüğünden söz konusu harflere yönelik farklı ve çok sayıda görüş ve düşünce ortaya çıkmıştır. Bu görüş ve düşüncelerin bir araya getirilmesi ve değerlendirilmesi önem arz ettiğinden böyle bir çalışmaya ihtiyaç hasıl olmuştur. Tabi burada şunu belirtelim ki tek tek müfessirlerin konu ile görüşlerini ele alıp değerlendirmek bir makale için sınır aşımı olacağından sadece bazı farklı görüş ve düşünceden müfessire yer verdik. Ayrıca belirtelim ki daha önce yayınladığımız bir makalede genel olarak hurûf-ı mukatta‘anın kelime ve kavram manasını, i‘rabı, ayet olup olmadığı, bunlarla ilgili rivayetler, bunların muhkem ve müteşabihle olan ilişkisi ve bunların manasının anlaşılıp anlaşılmayacağına dair kelimcilerin ve onlara muhalif olanların görüşlerini ele almıştık.<sup>2</sup> Dolayısıyla bu makalede bu konulara değinmeyeceğiz.

Bu anlamda erken dönem müfessirlerinden olan Taberî’nin (ö. 310/923) mukatta‘a harfleriyle ilgili, *Câmi‘u’l-Beyân* adlı tefsirine aldığı bilgi ve görüşler bizim için önemlidir. Zira erken dönemde bu harflere yönelik olan tevillerin ne olduğunu görmek için bu tefsir başta başvurulması gereken tefsirlerden bir tanesidir. Diğer taraftan *el-Keşşâf* adlı tefsiriyle meşhur olan Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) hem önemli bir dilci olması hem de Mu‘tezili görüşlere sahip olması söz konusu harflere yaklaşımının ne/nasıl olduğunun bilinmesini önemli kılmaktadır. Öte yandan “*Mefâtihu’l-Gayb*” adlı tefsiriyle öne çıkmış Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) Eş‘arî görüşlere sahip olması, bunun yanında kelim, felsefe ve mantık alanlarında söz sahibi bir alim olması ve yine tefsirinin başvurulması gereken tefsirler arasında ilk sıralarda yer alması onun da bu harflere yönelik görüşlerini önemli kılmaktadır. Ayrıca söz konusu harfler hakkında görüşlerini önemli görerek başvurduğumuz bir diğer müfessir İsmail Hakkı Bursevî’dir (ö. 1137/1725). Onun “*Ruhu’l-Beyân*” adlı

---

<sup>2</sup> Bk. Abdullah Önder, “Hurûf-u Mukatta‘a I”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, Adıyaman, 2019/1, 97-116.

tefsirinin İş'arî tefsirler arasında zikredilmesi dolayısıyla bu tefsirden hareketle hurûf-ı mukatta'aya yönelik tasavvufî perspektifi yansıtması açısından önemli gördük. Diğer taraftan Hurûf-ı mukatta'a ile ilgili görüşlerin çokluğunu göz önüne alarak sadece bu müfessirlerle yetinmek eksik olur düşüncesiyle onların yanında görüşlerini verdiğimiz başka müfessirler de oldu. Konu ile ilgili müfessirlerin verdiğimiz görüşlerini bir bütün olarak yansıttığından bu çalışma bize bu harflere yönelik ne tür tevillerin yapıldığını ve bu tevillerin ne kadar sağlıklı olduğunu göstermesi açısından önemli görülmektedir.

### 1. Taberî Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta'a

Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinin ilk dönem rivayet türü tefsirler arasında zikredilmesi bu eserin Kur'ân ile ilgili araştırmalarda başvurulması gereken önemli bir kaynak olmasını sağlamıştır. Bu vesileyle Kur'ân'ın tefsiri hakkında ilk dönemlere gidilerek daha sağlıklı bilgiler elde edilmiş olur. Dolayısıyla hurûf-ı mukatta'a konusunun da daha iyi anlaşılıp, hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılması için kendisinden önce ve zamanındaki görüşleri bir araya getirmiş olan Taberî'nin eserinden yararlanmak bizim için önemli hale gelmiştir. Çünkü kendisi mevzu ile alakalı erken dönemde yapılan tevilleri eserinde toplamıştır.<sup>3</sup> Böylece biz erken dönemde konunun nasıl anlaşıldığına ve yine konu ile alakalı ne tür tevillerin yapıldığına onun tefsiri aracılığıyla vakıf oluyoruz.

Başta belirtelim ki Taberî, Bakara suresinin birinci ayetini tefsir ederken mukatta'a harfleriyle ilgili çeşitli görüşler aktarmış ve aktardığı görüşlerin her birinin doğru olduğunu savunmuştur. Aslında Hurûf-ı mukatta'ayı müteşabihattan sayan selef uleması bu harfleri tevil etmekten kaçınmasına rağmen kendisi de bir selef alimi olan Taberî, bunları tevil etmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla Taberî'nin bir Selef alimi olması mukatta'a harflerini tevil etmesi açısından herhangi bir engel teşkil etmemiştir.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, Trc. Hasan-Karakaya-Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 2:108.

<sup>4</sup> M. Zeki Duman, Taberî'nin mukatta'a harflerini müteşabihattan saydığı ile ilgili şunu söylemektedir: "Taberî, Kafiyece ile beraber ve onların dışında pek çok ilim insanı hurûf-ı mukatta'a, dabbetu'l-arz, ye'cüc-me'cüc, sur'a üflenmesi, kıyametin zamanı gibi dünya zamanıyla sınırlandırılmış olup gelecekte vuku bulacak ve en azından çağdaşlarından bir kısmı tarafından bilinecek olan hususları da

Taberî, tefsirinde mukatta‘a harfleri ile ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra, bu harflerin farklı anlamlara geldiği konusunda şunu söylemektedir: “Bu görüşlerin doğru olanı, ‘bu harfler mukatta‘a harfleridir; her birinin farklı anlamları vardır’ diyen görüştür. Öyle ki bu anlam müfessirlerin zikrettikleri tüm izah şekillerini kapsamaktadır.”<sup>5</sup> Bu görüşünden hareketle diyebiliriz ki Taberî, mukatta‘a harflerini tevil ederek, bu harflerin çeşitli anlamlar ihtiva ettiğini benimsemiştir.

Ancak teville kani olan müfessir, mevzubahis harfler için serdedilen bazı görüşleri fasit görerek eleştirmiştir. Örneğin; “Allah Te‘ala bu harfleri zikrederek surelerin bu gibi harflerden meydana geldiğini belirtmek istemiştir.” şeklindeki görüş hakkında, “Zira bu görüş bütün sahabe ve tabiinin görüşlerinin haricinde bir görüş olduğu için ayrıca müfessirlerin görüşüne muhalif bir görüş olduğu için fasittir. Mevcut kesin delillerin bu görüşün aleyhine şahadet etmesi, bunun yanlışlığını ortaya çıkarmaya kafidir...”<sup>6</sup> diyerek bu görüşü fasit bir görüş olarak nitelemiştir.

Mukatta‘a harflerinin her birinin farklı anlamlar taşıdığı görüşünde olan Taberî, Bu görüşünü Arapça kelimelerin farklı anlamlara gelmesi üzerinden delillendirmeye çalışmıştır. Örneğin: “Mukatta‘a harflerden her birinin değişik ve farklı manaları ihtiva etmesi nasıl caiz olabilir?” sorusuna, Arapçada bir kelimenin birden çok anlama geldiğine dikkat çekerek cevap vermektedir. Mesela Arapçada (أمة) “ummetun” kelimesi; “insanlardan müteşekkil bir cemaat”, “bir zaman dilimi”, “Allah’a itaat eden abid kul” anlamına gelmektedir. “Din” kelimesi, “karşılık”, “kısas”, “iktidar”, “itaat”, “boyun eğme”, “hesap” vs. manalara gelmektedir. Bu iki kavramın ihtiva ettiği farklı anlamları örnek olarak veren Taberî’ye göre Allah Te‘ala’nın zikrettiği (الر), (المص) ve (الم) gibi mukatta‘a harflerinin de her birinde bütün müfessirlerin söyledikleri görüşleri ihtiva edecek kadar mana vardır. Nitekim müfessire göre hurûf-ı mukatta‘a bir anlamda surelerin başlangıcı olduğu gibi Allah Te‘ala’nın isim ve sıfatlarından kısaltılmış harfler de olabilir. Çünkü bu harflerin Allah Te‘ala’nın isim ve sıfatlarından kısaltılmış harfler olduklarını söylemek bu

‘müteşabihât’ kavramına dahil etmişlerdir.” (M. Zeki Duman, “Müteşabihatın Tevili”, Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi, *Bilimname*, 9/3 (2005): 4; Ayrıca Muhsin Demirci şöyle demektedir: “Selef alimlerinden sayılan Taberî, müteşabihattan sayılan hurûf-ı mukatta‘ayı tevil etmiştir. Halbuki Selef’e göre, mukatta‘a harfleri Kur’ân’ın sırlarındandır ve anlamları gizlenmiştir.” (Bk. Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Müteşabihleri Üzerine*, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 70).

<sup>5</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 107.

<sup>6</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 107.

harflerin surelerin başlangıcı olduklarını söylemeye engel değildir. Zira Allah Te‘ala Kur‘ân‘ı Kerim‘in birçok suresini kendisine hamdederek, kendisini överek, tesbih ve ta‘zim ederek başlatmıştır.<sup>7</sup> Dolayısıyla Taberî‘ye göre bu harflerin de Allah Te‘ala‘nın isim ve sıfatlarının kısaltılmış şekilleri olarak surelerin başlarında buldukları ve Allah Te‘ala‘nın bu sıfat ve isimlerine yemin ederek sureleri başlattığını söylemek isabetlidir.

Öte yandan Taberî, bu harflerin başlarında buldukları surelerin birer alamet ve isimleri olduğunu belirttikten sonra bunların farklı manalara geldiğini tekrar vurgulamaktadır. Ona göre şayet bu harfler birçok manayı değil de tek bir manayı ifade etmiş olsalardı, Resulullah o tek manayı herhangi bir karışıklığa sebep olmayacak şekilde insanlara açıklardı. Çünkü Allah Te‘ala Peygamberini insanlara ihtilaf ettikleri konuları açıklığa kavuşturması için göndermiştir. Resulullah‘ın bunların manalarını açıklamaması, gösteriyor ki bu harfler yukarıda verilen manaların sadece bir kısmını değil, tümünü kapsamaktadır.<sup>8</sup>

Taberî, hurûf-ı mukatta‘anın birden çok manaya geldiğini kabul etmeyenlere karşı şu şekilde cevap vermektedir: “Bir kelimenin birçok anlama geldiğini kabul ediyorsun da bir harfin birden çok anlama gelmesini nasıl kabul etmiyorsun veya bu harfleri sadece manalarından birine tahsis edip diğerine tahsis etmemenin nedeni nedir? Senin ileri sürdüğün gerekçelerle başkalarının ileri sürdüğü gerekçeleri birbirinden üstün kılan nedir? Bu sorular karşısında teslim olmaktan başka çare yoktur.”<sup>9</sup> Müfessir bu şekildeki açıklamasıyla bu harfleri de Arapçadaki diğer çok anlamlı kelimeler gibi değerlendirmiş olmaktadır. Dolayısıyla müfessirin bu görüşünden hareketle diyebiliriz ki “ümme” kelimesi Arapçada nasıl farklı anlamları olan bir kelime ise “Elif, Lâm, Mîm”, vd. mukatta‘a harfleri de bu kelime gibi farklı anlamları olan bir kelimedir.

Mukatta‘a harflerinin birçok manaya geldiğine, “ümme” ve “din” kavramlarını delil olarak getiren Taberî‘nin görüşünü müfessir İbn Kesir (ö. 774/1373) şöyle eleştirmektedir: “Kur‘ân‘daki müşterek lafızlar geçtiği yere göre muhtemel manalarının tamamına değil, sadece birine delalet eder. Mümkün olduğu

<sup>7</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 107-108.

<sup>8</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 108.

<sup>9</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 108.

takdirde müşterek lafızların muhtemel manalarının tamamına hamledilebilmesi, usul alimleri arasında ihtilaflıdır. Müşterek bir lafız olan ‘ümme’ kelimesi bir cümlede vaz’ın delaletiyle muhtemel manalarının tamamına delalet etse bile, bir harfin muhtemel manalarını tespit etmek mümkün değildir. Bir harf bir isme delalet edebileceği gibi bir başka isme de delalet edebilir.”<sup>10</sup>

Taberî, mukatta‘a harflerini Arap şiirindeki “بل” (bel) harfine benzeterek bunların surelerin başlangıç ve bitişlerini bildirme işaretleri olduklarını, bunların başka manalarının bulunmadıklarını, sadece sözü uzatan harfler olduklarını söyleyen dil bilginlerinin görüşlerini eleştirmektedir. Müfessire göre bu görüş, Allah Te‘ala’yı Araplara kendi dillerinde bulunmayan bir ifade ile hitap etmekle sıfatlandırmaktadır. Zira Arapların şiirlerinin başını (بل) “bel” harfiyle başlatmaları kendilerince bilinen bir husustur. Fakat bunların herhangi bir sözlerini (الم), (الر), (المص) gibi harflerle başlattıkları bilinmeyen ve görünmeyen bir husustur. Allah Te‘ala’nın Araplara bilmedikleri harflerle hitap ettiğini söylemek, Kur’ân’ın açıklayıcı sıfatına ters düşer. Halbuki Allah Te‘ala Kur’ân-ı Kerîm’i açık bir Arap diliyle indirdiğini beyan ederek şöyle buyurmaktadır: “*Ey Muhammed uyarıcılardan olasın diye bu Kur’ân’ı açık bir Arap lisanı ile senin kalbine Ruhu’l-Emin olan Cebrâîl indirmiştir.*” (Şu‘arâ Sûresi, 26/193-195.) Müfessire göre Allah Te‘ala’nın Kur’ân’ı açık bir Arap lisanıyla indirdiğini beyan etmesi, yukarıda zikredilen görüşü çürütmeye yeterlidir ve Arapların bu harflerin manalarını bildiklerine delildir.<sup>11</sup>

Dil uzmanlarının görüşünü eleştirmeye devam eden Taberî, Arapların şiirlerinin başında zikrettikleri “بل” harfinin Arapçada bilinen bir manasının olduğunu belirtmekte, manasının ise “daha doğrusu, bilakis” olduğunu söylemektedir. Bu itibarla mukatta‘a harflerini “بل” harfine benzeterek herhangi bir mana ifade etmediklerini söylemek müfessire göre doğru değildir. Zira “بل” harfinin bir manası olduğu gibi bu harflerin de bir manası vardır. Bu sebeple bunları “بل” harfine benzetmek doğru değildir.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988), 2: 144; Ayrıca bk. Ahmet Tekin, *Kur’ân İle İlgili Genel Bilgiler, Kelime ve Konu İndeksi*, (İstanbul: Kelam Yayınları, 2006), 19.

<sup>11</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 108.

<sup>12</sup> Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 108-109.

Sonuç olarak, müfessir müteşabihattan sayılan mukatta‘a harflerini tevîl ederek bu harflerin farklı anlamlar ihtiva ettiği görüşünü benimsemiş ve bu görüşünü çeşitli deliller üzerinden kanıtlamaya çalışmıştır. Ona göre nasıl ki Arapçada “ümmet” ve “din” kelimeleri birçok farklı anlama geliyorsa mukatta‘a harfleri de birçok manaya gelmektedir. Ayrıca müfessire göre şayet söz konusu harflerin tek manası olsaydı Hz. Peygamber o tek manayı açıklardı. Halbuki bu harflerin birçok manası olduğundan hiçbirini açıklamamıştır. Dolayısıyla ona göre mukatta‘a harfleri bütün müfessirlerin söyledikleri görüşleri kapsayacak şekilde geniş mana ihtiva etmektedir. Fakat bu harflerin serdedilen tüm manaları ihtiva ettiği iddiasına ters bir mantıkla baktığımızda aslında bu manaların hiçbirinin kesinlik ifade etmediği anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Dücane Cündioğlu şöyle demektedir: “Farklı anlamlar - sanılanın aksine- birbirlerini tamamlayan, müşterek anlamı kuran elemanlar olarak değil, birbirlerini iptal eden, yok etmeye çalışan virüsler gibi iş görürler. Farklı gönderilerde bulunduğu kabul edilen bir söz, tek bir yere gönderide bulunuyor olmayacağından, aslında hiçbir yere gönderide bulunmuyor demektir.”<sup>13</sup> Bu demektir ki bu tevillerin hiçbirisi katiyet ve bağlayıcılık özelliği taşımamaktadır.

Taberî’nin mukatta‘a harflerinin birçok manaya geldiğini “ümmet” ve “din” kavramları üzerinden delillendirmesi kanaatimizce çok sağlıklı görünmemektedir. Zira söz konusu kavramların kesin olarak bilinen belli manaları vardır. Fakat mukatta‘a harflerinin farklı manaya geldikleri bir tarafa manalarının olup olmadığı mevzusu dahi tartışmalıdır. Diğer taraftan müfessir: “Şayet bu harflerin tek manası olsaydı Hz. Peygamber o tek manayı açıklardı.” demektedir. Buna karşılık diyebiliriz ki Hz. Peygamber’in bu harflerin manasını açıklamaması bu harflerin birçok manaya geldiği anlamına gelmediğini bilakis anlamlarının olmadığına yönelik daha güçlü bir delil teşkil etmektedir.

## 2. Zemahşerî Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta‘a

Önemli bir müfessir olan Zemahşerî’nin Arap dili ve edebiyatında otorite kabul edilmesi ve Mu‘tezili düşüncüyü benimsemiş olması, mukatta‘a harflerine yönelik olan tevillerini bizim için önemli hale getirmektedir. Bu vesileyle müfessirin bu harflere yönelik görüşlerine başvurarak konumuzu bir nevi Mu‘tezili düşüncenin penceresinden değerlendirme imkânına sahip olmuş oluyoruz. Ayrıca Zemahşerî’nin

<sup>13</sup> Dücane Cündioğlu, *Kur‘ân’ı Anlamanın Anlamı*, 6. Baskı, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 21.



Kur‘ân nazmını i‘câzın temeli olarak kabul etmesi ve bu mu‘ciz nazımdaki güzellikleri ince tahlillerle ortaya koymaya çalışması ve yine tefsirinde dilin bütün imkânlarını kullanmasının yanında aklın ilkelerine de büyük önem vermesi, özellikle Kur‘ân’daki tasvir, temsil ve mecazlarla ilgili anlam takdirlerinde son derece başarılı biri olarak kabul edilmesi,<sup>14</sup> mukatta‘a harfleri ile ilgili tefsirine ve teviline başvurmamızı önemli ve zorunlu hale getirmiştir. Bu vesileyle aşağıda konumuz çerçevesinde müfessirin bu harflere yönelik tefsir ve tevilini hülâsa olarak aktarmaya çalıştık.

Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı meşhur tefsirinde Bakara Suresinin başında bulunan hurûf-ı mukatta‘ayı tefsir ederken, evvela bu harflerin “isim” olduğunu ileri sürmekte ve konuyu açıklama sadedinde çeşitli deliller getirmektedir. Yani müfessire göre bunlar harf değil belli harfleri tarif eden birer isimdir. Nasıl ki “darabe” (ضرب) kelimesindeki “dâd” (ض) harf değil de belli bir harfi tarif eden isimse mukatta‘a harfler de harf değil birer isimdir. Çünkü “dâd” (ض) harfi “de” (ده) değil “dâd” (ضاد) demek olduğundan, bu da o harfin ismidir.<sup>15</sup> Zemahşerî bu şekilde bu harflerin isim olduklarına dair örnekleme yaptıktan sonra: “Böylece sana apaçık kanıtlarla onların harf değil, isim oldukları açıklandı.”<sup>16</sup> demektedir.

Diğer taraftan müfessir, Allah’ın bu harflerle yemin etmiş olabileceği görüşünün doğruluktan uzak olmadığını belirterek bu görüşü destekler nitelikte İbn Abbas’ın: “Allah bu harflerle yemin etmiştir.” sözünü aktarmıştır.<sup>17</sup>

Zemahşerî, mukatta‘a harflerinin mushafta isim olarak değil de harf olarak yazılmasının hikmetiyle ilgili olarak: “Kelimeler, mademki bizzat harflerden oluşmaktadır, âdet gereği hece halinde olduğu zaman böyle devam etmiştir. Nitekim yazıcıya/katibe, “şunu ve şunu yaz” denildiğinde, bu ifade ağızdan lafız olarak çıkarken, isim olarak telaffuz edilir. Yazıya geçince de bu defa orada karşımıza bizzat harf tarzında gelir. İşte alışılâgelen bu benzerlikler sebebiyle, sure girişlerinde bu, böyle yazılmıştır. Kaldı ki bunun bu şekilde şöhret bulması, siyah ve kızılıların

<sup>14</sup> Mustafa Öztürk - Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 236.

<sup>15</sup> Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsiru'l-Keşşâf*, 2. Baskı, Thrc; Halil Me'mun Şeyha, Tlk; Nasuiddin İbn Munir, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2005), 30.

<sup>16</sup> Zemahşerî, *Tefsiru'l-Keşşâf*, 30- 31; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Trc. Harun Ünal, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016), 1: 46, 47.

<sup>17</sup> Zemahşerî, *Tefsiru'l-Keşşâf*, 32.

dillerinde böyle geçmesi, bunu gerektirmektedir. Çünkü bunları konuşan kimse, alışlagelen bu gerçeğin dışına çıkamaz...”<sup>18</sup> şeklinde bir izah getirmektedir.

Müfessire göre hurûf-ı mukatta‘a birkaç duruma binaen nazil olmuştur. Bu durumları ise; ikaz, Kur‘ân‘a meydan okumak isteyenlere karşı onun meydan okumasını boşa çıkarmak, Kur‘ân okunduğu zaman bakışları ona doğru harekete geçirmek, ayrıca dönemin Arap edip ve şairleri söz ustaları olmalarına rağmen onların da kullandıkları harflerin aynısını kullanan Allah‘ın kelamıyla onları aciz bırakması,<sup>19</sup> şeklinde sıralamaktadır.

Bundan hareketle diyebiliriz ki müfessire göre mukatta‘a harflerinin inzalindeki hikmet, dönemin müşriklerine bir ikaz olduğu gibi Kur‘ân okunurken insanların dikkatlerini ona yönlendirmektir. Ayrıca indiği dönemde şiir ve edebiyatta söz sahibi olan Arap şair ve ediplerine meydan okumak ve böylece onları aciz bırakmaktır.

Diğer taraftan Yüce Allah‘ın sure başlarında irad ettiği bu isimlerin neler olduğu üzerinde Zemahşerî şunları söylemektedir: “Bu isimlerin neler olduğu üzerinde düşünecek olursan, bunların genel olarak mu‘cem<sup>20</sup> olan isimlerin yarısından oluştuğunu görürsün. Bunların sayısı on dört adettir ve şu harflerden oluşmaktadırlar: ‘ن، ق، ح، س، ط، ع، ي، ه، ك، ر، م، ص، ل، ا’”<sup>21</sup>

Müfessir, mukatta‘a harflerinin sayısı olan on dört harfin çeşitli nitelikleri olduğunu belirtmektedir. Bu nitelikleri ve bu niteliklere sahip olan harfleri ayrı ayrı sıralamaktadır. Bunların kimisi “Mehmuse”<sup>22</sup> harflerden oluşmaktadır ve yarısı

<sup>18</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 54.

<sup>19</sup> Zemahşerî, *Tefsiru‘l-Keşşâf*, 33.

<sup>20</sup> Mu‘cem; sözlükte “kapalılık” anlamındaki “ucme” kökünden türemiş olan i‘câm “kapalılığı gidermek”, mu‘cem ise “kapalılığı giderme/giderilmiş (söz, kelime, harf vb.)” demektir. Buna göre benzer harfler arasındaki karışıklığı noktalarla gidermeye i‘câm, noktalı harflere el-hurûfu‘l-mu‘ceme, bazılarında nokta koymak suretiyle karışıklığı ya da kapalılığı giderilen alfabe harflerine de hurûfu‘l-mu‘cem denir. (İbrahim Hatiboğlu, “Mu‘cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 345.)

<sup>21</sup> Zemahşerî, *Tefsiru‘l-Keşşâf*, 33.

<sup>22</sup> Mehmuse: Harfin çıkışı sırasında mahreç tam olarak kapanmayıp zayıf kaldığından mahreçten nefesin akması suretiyle telaffuz edilen harflerdir. Mahreçteki zaaf sebebiyle bu sığa “hems” (gizli ve hafif ses, fisiltı) denmiştir. Hems sıfatlılar ه، ف، ك، ش، ص، ح، خ، س، ث، ت şeklinde sıralanan on harftir. (Mehmet Ali Sarı, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 165, 166.

zikredilmiştir. Bunlar; ص, ح, س, ه ve ك harfleridir. Kimisi “Mechure”<sup>23</sup> harfleridir ki bu harflerin yarısı zikredilmiştir; ا, ل, م, ن, ي, ق, ط, ع, ر, م, ل, ا harfleridir. “Şedide”<sup>24</sup> harflerin yarısı olan; ا, ك, ط, ق, harfleri zikredilmiştir. “Rihvet”<sup>25</sup> harflerinin yarısı olan; ل, م, ر, ص, ه, ع, س, ح, ي, ن harfleridir. Bazısı da “Mutbıka”<sup>26</sup> harfleridir ve yarısı zikredilmiş bunlar; ط, ve ص harfleridir. Kimisi de “Münfatıha”<sup>27</sup> harfleridir ve yarısı zikredilmiş bunlar; “ا, ل, م, ر, ك, ه, ي, ع, ط, س, ح, ق, ن” harfleridir. Bazısı da “Müsta‘liye”<sup>28</sup> harfleridir ve yarısı zikredilmiş bunlar; “ط, ص, ق” harfleridir. Bir kısmı “Munhafıda”<sup>29</sup> harfleridir ve yarısı zikredilmiş bunlar; “ا, ل, م, ر, ك, ه, ي, ع, س, ح, ن” harflerinden oluşmaktadır. Bazısı da “Kalkale”<sup>30</sup> harfleridir ve bu harflerin yarısı zikredilmiş bunlar; “ط, ق” harfleridir. Bu şekilde harfleri gruplandırın Zemaşerî, Hakîm olan Allah’ın her şeyde olduğu gibi burada da bir inceliğinin olduğunu söylemektedir.<sup>31</sup> Ayrıca Zemaşerî: “Yüce Allah bu harfleri zikretmekle, adeta Araplara kendisiyle cümle oluşturdukları ve konuştukları lafızları sayar gibidir.

<sup>23</sup> Mechure: Hurûf-ı mehmusenin dışında kalan on dokuz harftir. Harfın, mahrecinden kuvvetle ve ses halinde (cehr) çıkması sebebiyle söz konusu harfler bu sıfatla anılır. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>24</sup> Şedide: Şiddet sıfatlı ك, ج, د, ط, ق, ا harfleridir. Bu sekiz harften her biri söylenirken mahreç şiddetle kapanır, ses ve nefes akmaz. Bu kapalılık, harfte ayrıca mevcut olan hems veya kalkale sıfatı gereği süratle açılır. Harflerden beşi (ب, ج, د, ط, ق) kalkale harfidir. Diğer üç harften hemzenin şiddet sıfatı elif, vâv, yâ harflerinden birine ibdal ile hafifletilir. Tâ ve kâf harflerinin şiddet sıfatı sebebiyle kapanan mahreçleri ise bu iki harfte ayrıca bulunan hems sıfatı ile açılır. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>25</sup> Rihve: Şiddet sıfatının zıddı olan rihve (rehâve) sıfatını taşıyan harfler telaffuz edilirken mahreçten ses veya nefes akar. Rihve (gevşeklik, yumuşaklık), mahreçten akan ses veya nefesin duyulması halidir. Rihve sıfatlılar, med harfleriyle (ا, و, ی) هم, ض, ظ, غ, ف, هـ, (ا, و, ی) harflerinden oluşan on üç harftir. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>26</sup> Mutbıka: İtbâk (yapışma, uyuşma), dilin harfe göre farklı kısımlarının damağa yapışması hali olup itbak sıfatlılar ض, ط, ظ harfleridir. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>27</sup> Münfatıha: İnfitâh (açılma) itbâkın zıddıdır. Kendilerinde infitâh sıfatı bulunan harfler, dilin damaktan ayrılıp açılması suretiyle telaffuz edilir. İtbâk sıfatlılar dışındaki yirmi dört harf bu gruba girer. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>28</sup> Müsta‘liye: Yirmi dokuz harfin en kalınları olan ق, ط, ظ, غ, ق harfleridir. Telaffuz edilirken dilin üst damağa yükselmesi sebebiyle bu yedi harfe “hurûf-ı müsta‘liye” (hurûf-ı isti‘lâ) denmiştir. Kalın okunmaları sebebiyle bunlara “hurûf-ı mufahhame” de denir. Kur’ân-ı Kerîm kıraatinde bu harflerin fethalı halleri a sesiyle (elifle) med edilirse “fetha-i şedide” ile (â sesiyle) okunur. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>29</sup> Munhafıda: Harf okunduğu zaman dil üst damağa kalkmaz alt çenede kalır inhifad sıfatı zaif bir sıfattır. Bu sıfatın harfleri yirmi bir tane olup şunlardır: ز, ه, ج, ت, ف, و, س, ك, ل, م, ن, ي, ث, ع, ل, م, ك, س, و, ف, ت, ج, ه, ز, (A. Celaleddin Karakılıç, *Tecvid ilmi Kur’ân’ı Kerim Okuma Kaideleri*, 8. Baskı, (2013), 46-47.)

<sup>30</sup> Kalkale: “Mahrecin kuvvetli bir ses işitilecek şekildeki hareketi” şeklinde tarif edilen kalkale ق, ج, د, ط, ق harflerine ait bir sıfattır. Her biri şiddet sıfatı da taşıyan bu harfler, kelime içinde veya vakıf sebebiyle sâkin olduklarında mahreçlerinin önce şiddetle kapanıp hemen ardından kuvvetli bir titreşimle açılması suretiyle telaffuz edilir. (Sarı, “Harf”, 16: 165, 166.)

<sup>31</sup> Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1: 57.

Bunun da sebebi, sırf onları susturma, azarlama ve karşılıklarına delil getirme suretiyle kaçmalarına fırsat vermemeye bir işarettir.”<sup>32</sup> demektir.

Mukatta‘a harflerinin toplu olarak Kur‘ân‘ın başında değil de farklı farklı surelerinin başında gelmesinin hikmeti, Zemahşerî‘ye göre tenbih ve uyarıyı yinelemektir. Bu harfleri bir tek yerde değil, birçok yerde zikretmek amaca daha çok ulaştırır ve kulaklarda, gönüllerde daha fazla etki bırakır. Oysa bir defa zikredilmesi, bir yerde geçmesi o kadar etkili olamaz. Nitekim Kur‘ân‘da yer alan her tekrar, aslında istenen ve aranan bir gerçektir. Böylece tekrarlanmış olanların nefisler/ruh üzerinde etkisi ve karar kılması daha fazladır.<sup>33</sup>

Zemahşerî mukatta‘a harflerinin farklı tertiplerle gruplar altında, farklı sayılarda gelmesinin, sözün üslubunda sanatın yenilenmesine mebni olduğunu, ayrıca sözde var olan çeşitlilikten dolayı olduğunu belirtmektedir. Müfessir bu durumu Arap dili yapısındaki kelimenin ikiliden beşliye kadar kullanımına bağlamaktadır. Yani Arap dilinin yapısı bu şekilde olduğundan dolayı bu harfler farklı tertiplerle gelmiştir. Bunun yanında müfessir bu harflerin bazısının ayet sayılması, bazısının ise ayet sayılmamasının nedeninin tevkifi olduğunu belirtmiştir.<sup>34</sup>

Genel olarak Taberî ve Zemahşerî‘nin söz konusu harflere yönelik görüşlerine baktığımızda Taberî bu harflerin anlamı üzerinde dururken Zemahşerî daha çok neye delalet ettiği üzerinde durmuştur. Yani Taberî bu harflere anlam verirken Zemahşerî manadan ziyade bu harflerin i‘caza mebni olduğunu vurgulamıştır.

### 3. Râzî Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta‘a

Akaidin temel ekollerinden Eş‘ariyye‘ye bağlı olan Fahreddin er-Râzî, Tefsirinde dirayet metodunu başarıyla uygulamış ve kendisinden sonra gelen hemen bütün müfessirlere kaynak olmuştur. Kur‘ân‘ı tefsir ederken döneminde mevcut bütün ilimlerden faydalanıp ilmi tefsir hareketine öncülük etmiştir.<sup>35</sup> Çok yönlü bir alim olan Râzî, farklı ilimlerde derinleşmiş ünlü bir alimdir. Onun Eş‘ari düşünceye sahip olması ve tefsirinde felsefi izahlarda bulunması konumuz açısından

<sup>32</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 57-58.

<sup>33</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 57-58.

<sup>34</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 59-60.

<sup>35</sup> Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 90.

tefsirinden yararlanmamızı önemli hale getirmiştir. Bu vesileyle farklı bir pencereden konumuzu derleme ve değerlendirme imkânı sunmuştur.

Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsirinde hurûf-ı mukatta‘ayı çok geniş bir şekilde ele almakta, konuyu açıklarken felsefi izahlara girmekte ve konu ile ilgili çok çeşitli rivayetler aktarmaktadır.

Başta belirtmek gerekir ki Râzî’ye göre hurûf-ı mukatta‘a mana isimlerinden ziyade lakab isimleridir. Ona göre bu lafızların mana isimleri olmaları yanlıştır. Bu harfler lakab isimleridir.<sup>36</sup>

Müfessir mukatta‘a harflerinin manalarının anlaşılamayacağı görüşündedir. Bu görüşünü de Kur‘ân’da bulunan garib kelimeler üzerinden hareketle delillendirmeye çalışmış ve şu şekilde izahat getirmiştir: “Bu lafızların manaları bilinemez” denilmesi, bir kişinin; “Şayet dediğin caiz olsaydı bu, Allah’ın Araplara Arap olmayanların diliyle konuşmuş olmasının caiz olduğunu gerektirmez mi?” denilirse, deriz ki: “Allah’ın, Araplara Arap olmayanların diliyle hitap etmesi niçin caiz olmasın? Çünkü Cenab-ı Hakk, Araplara Habeşçe olan “المشكاة” ile, Farsça olan “الإستبرق” ve “السجيل” kelimelerini kullanarak hitap etmiştir. Bu lafızların manalarının anlaşılması, “Cenab-ı Hakk’ın Kur‘ân’ın tamamının bir hidayet rehberi ve bir kılavuz olduğunu bildirmesine ters düşmez mi?” denilirse, biz deriz ki: “Kur‘ân’ın mücmel ve müteşabihatı kapsaması konusunda herhangi bir anlaşmazlık yoktur, Kur‘ân’ın mücmeli ve müteşabihatı ihtiva etmiş olması, nasıl onun bir hidayet rehberi ve bir kılavuz olmasına zarar vermiyorsa, bu harfleri ihtiva etmesi de ona zarar vermez.”<sup>37</sup> Buna göre Râzî, Kur‘ân’da garib kelimelerin varlığını, mukatta‘a harflerinin anlaşılabilir olduğu görüşüne delil olarak getirmektedir.

Aslında bu şekilde bir delillendirme kanaatimizce zayıf kalmaktadır. Her ne kadar Kur‘ân’da garib kelimeler olsa da bu kelimelerin anlamları dönemin Arapları tarafından bilinmekteydi ve belli anlamları vardı. Halbuki hurûf-ı mukatta‘anın anlamlarının ne olduğu bir yana, bu harflerin anlamının olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

<sup>36</sup> Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l Gayb*, Trc. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç-C. Sadık Doğru, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1989), 1: 420.

<sup>37</sup> Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1: 423.

Müfessire göre, belki de Cenab-ı Hakk söz konusu lafızlarla, Kutrub'un<sup>38</sup> dediği gibi başka bir hikmetten dolayı konuşmuştur. Kutrub şöyle demiştir: “Müşrikler başlangıçta, Kur'ân'a iltifat etmemede ittifak edince, Cenab-ı Hakk Resulüne başlangıçta bu harflerle konuşmasını emretti, böylece onlar bu harfleri dinlediklerinde hayrete düşüp sükut ettiler. Böylece Kur'ân, onların kulaklarını iyice doldurdu.”<sup>39</sup>

Râzî, mukatta'a harflerinin sure isimleri olduğu görüşünü eleştirmektedir. Ona göre şayet bu lafızlar surelerin isimleri olsalardı bunun tevatür yoluyla bilinmesi gerekirdi. Çünkü bu isimler, Arapların isim verme kaidelerine göre olmamıştır. Ayrıca bunların nakledilmelerine dair birçok sebep olmuş olsaydı, bu husus tevatürle bilinir ve kendisindeki anlaşmazlık da sona ererdi. Müfessire göre durum böyle olmayınca, bunların surelerin isimleri olmadıklarına hükmetmek gerekir.<sup>40</sup>

Râzî, mukatta'a harflerinin sure isimleri olmayacağına dair düşüncesini şöyle sürdürmektedir: “Kur'ân Arapça olarak nazil olmuştur. Araplar ise isimlendirdikleri şeyi en fazla iki kelimedenden mürekkep olarak isimlendirmişlerdir. Mesela, “Ma'dikeribe” ve “Be'labekke” gibi. Araplardan hiç kimse, bir şeyi üç, dört ve beş isimle isimlendirmemişlerdir. Buna göre bu lafızların surelerin isimleri olduğunu söylemek, Arapçanın dışına çıkmak olur ki bu da caiz değildir. Bu lafızlar, bu surelerin isimleri olmuş olsaydı, bu surelerin sadece bu lafızlarla -başka isimlerle değil- isimlendirilmiş olmaları gerekirdi. Ancak bu sureler başka isimlerle de tanınmaktadırlar. Mesela Arapların Bakara Suresi, Âlu İmrân Suresi vd. demesi gibi. Şayet durum böyle olsaydı, Kur'ân surelerinden herhangi bir surenin bu şekildeki bir isimden hâli olmaması gerekirdi. Halbuki bilindiği üzere, durum böyle değildir.”<sup>41</sup>

Mukatta'a harflerinin, müşriklerin Kur'ân okunurken çıkardığı gürültüye son vermek amaçlı olduğunu benimseyen kişilerin öne sürdüğü görüşe, Râzî eleştirel bir şekilde yaklaşmaktadır. Ona göre, şayet bu lafızların bu maksat için zikredilmeleri

<sup>38</sup> Ebû Ali Kutrub Muhammed b. e'l-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825), Lugat, nahiv ve edebiyat alimidir. Basra'da doğdu. Selm b. Ziyâd'ın âzatlısıdır. Hocası Sibeveyhi'nin, her sabah seher vaktinde kapısını açınca karşısında kendisini görmesi üzerine, “Sen bir gece böceğisin” (Kutrubü'l-leyl) demesi sebebiyle Kutrub lakabını almıştır. (Muharrem Çelebi, “Kutrub”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 494.)

<sup>39</sup> Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1: 423

<sup>40</sup> Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1: 422.

<sup>41</sup> Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1: 422-423.

caiz olsaydı, bu maksada binaen (onların hezeyanlarına karşılık), Allah’ın mukabil sözleri Kur’ân’da zikretmesi caiz olurdu ki bu da icma ile yanlıştır.<sup>42</sup>

Râzî’nin mukatta‘a harfleriyle ilgili benimsediği görüş, eserinde yer verdiği Kutrub’un görüşüdür. Kutrub’a göre müşrikler birbirine, “Bu Kur’ân’ı dinlemeyin ve onun hakkında manasız gürültüler yapın” demişler. Hz. Peygamber, bu surenin başındaki hurûf-ı mukatta‘ayı okuyunca, müşrikler onlardan hiçbir şey anlamadılar. İnsan menolunduğu şeye karşı düşkündür. Bundan dolayı da müşrikler, bu kapalı sözü tefsir edecek ve bu müşkili izah edecek bir söz gelir ümidi ile Kur’ân’a kulak veriyorlar, onun sure ve ayetlerini tefekkür edip inceden inceye düşünüyorlardı. Bu da onların Kur’ân’ı dinlemelerine, onun surelerini, fasılalarını ve ayetlerini iyice düşünmelerine bir vesile olmuştu. Bu görüşte olan Râzî, söz konusu görüşü iki şeyin desteklediğini söylemektedir;

Birincisi: Bu harfler sadece surelerin başlarında bulunmaktadır. Bu da maksadın söylenen şey olduğunu hatıra getirir.

İkincisi: Alimler şunu söylemiştir: “Müteşabih ayetlerin indirilmesindeki hikmet, bunun sebeplerini araştıran kimsenin, Kur’ân’ın müteşabih ayetler ihtiva ettiğini öğrendiğinde, görüşünü destekleyecek ve kanaatine yardım edecek bir şey bulmak ümidiyle Kur’ân’ı inceden inceye düşünmesi ve onun üzerinde tefekküre gayret etmesidir. Bu gayret de böylece onu sapıklıklardan kurtaracak olan muhkem ayetlere vakıf olmasına bir vesile olur. İşte bazı sapık fikirlere çekilebilen müteşabih ayetlerin bu hikmet için indirilmeleri caiz olunca, hiçbir hata ve sapmaya yol açmayan hurûf-ı mukatta‘anın aynı hikmet (gaye) için indirilmeleri daha uygun olur.”<sup>43</sup>

Sonuç olarak Râzî mukatta‘a harflerinin manasının anlaşılacağı görüşündedir ve bu görüşüne delil olarak da Kur’ân’da bulunan Arapça kökenli olmayan garip kelimeleri delil olarak getirmektedir. Bunun yanında müfessir bu harflerin sure isimleri olduğuna dair görüşü benimsememekte ve eleştirmektedir. Şayet bu harfler sure isimleri olsalardı ona göre bunun tevatürle bize ulaşması icap ederdi. Halbuki bunda tevatür olmadığı gibi bu şekilde isimlendirme de Arap dil

<sup>42</sup> Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1: 423.

<sup>43</sup> Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1: 424- 425.

kurallarına göre olmamıştır. Dolayısıyla müfessire göre bu harfler bazılarının iddia ettiği gibi sure isimleri olamaz.

Ayrıca müfessir, mukatta‘a harflerinin iniş amacının müşriklerin Kur‘ân okunurken çıkardıkları gürültüye son vermek olduğu şeklindeki görüşü kabul etmemekte, ona göre bu doğru olsaydı bu maksada binaen Allah‘ın mukabil sözleri Kur‘ân‘da zikretmesi caiz olurdu ki bu da icma ile yanlıştır.

Hülasa, Râzî‘ye göre mukatta‘a harfler bir hikmete mebni olarak indirilmiştir. Bu hikmet ise bu harflerle ilgilenen kişilerin dikkatlerinin Kur‘ân üzerine çekilmek istenmesidir. Burada dikkat edilmelidir ki söz konusu harfleri tevil eden Taberî‘nin yanında Zemahşerî ve Râzî bu harfleri tevil etmeyerek Taberî‘den farklı düşünmüşlerdir.

#### 4. Bursevî Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta‘a

Konumuza yönelik tasavvufî tevilin ne olduğunu anlamak ve bu meyanda serdedilen görüşleri öğrenmek için iş‘ârî tefsir alanında eser telif etmiş olan Bursevî‘nin görüşleri ve aldığı rivayetler bizim için önem arz etmektedir. Bundan dolayı müfessirin rivayetlerini ve mevzu ile alakalı görüşlerini aşağıda sunduk.

Bursevî, *Ruhu‘l-Beyân fî Tefsiri‘l-Kur‘ân* adlı tefsirinde Bakara Suresinin birinci ayetini tefsir ederken, mukatta‘a harfleriyle ilgili çeşitli görüşlere yer vermiş, ancak bu görüşlerden hangisinin doğru ya da yanlış olduğu konusunda yorum yapmayarak tasavvuf erbabının konu ile ilgili görüşlerini aktarmakla yetinmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki Bursevî‘nin aktardığı söz konusu harflerle ilgili tasavvufî görüşler aslında kendisinin de benimsediği görüşlerdir.

Mukatta‘a harflerinin neye delalet ettiği konusuna geçmeden evvel müfessir, Fatiha Suresine muhkem ve açık harflerle başlanıldığı halde Bakara Suresine mukatta‘a harfleriyle başlanılmasındaki hikmeti açıklamaya çalışmaktadır. Bunun hikmetini açıklarken de Suyûtî‘den (ö. 911/1505): “Bilindiği gibi Fatiha Suresi herkes tarafından bilinen açık ve muhkem harflerle başlıyor. Bu surenin anlaşılmasında herhangi bir zorluk ve kapalılık yoktur. Bakara Suresi ise bunun karşıtı olan müteşabih harflerle başlıyor. Müteşabihler aynı zamanda teviden uzaktırlar. Akıl sahipleriyle hikmet sahibi kimselerin mertebeleri bununla anlaşılır. Bunun karşısında



aciz kaldıklarını itiraf edip bundan ibret alırlar.”<sup>44</sup> sözlerini aktarmaktadır. Yani Bursevî’ye göre Fatiha’nın anlaşılmasında herhangi bir kapalılığın olmamasının hikmeti, -Suyûtî’nin de belirttiği gibi- bu harflerle başlamamasındadır.

Bursevî’nin, ilim sahiplerinin surelerin başındaki harfler ve bunlarla nelerin amaçlandığı hakkında tefsirinde yer verdiği görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz;

1- Bunlar bize kapalı olan ve sırları da gizli tutulan ilimlerdenidir. Yani Allah’ın ilmini ve manasını kendisine ayırdığı müteşabihlerdir. Bunlar Kur’ân’ın sırlarıdır. Biz bunların zahirine iman eder ve onları bilmeyi Allah’a havale ederiz. Müteşabihlerin Kur’ân’da zikredilmelerinin sebebi, onlara iman etmeyi sağlamaktır. Buna göre hurûf-ı mukatta‘anın anlamını ancak Allah bilir, bize düşen buna iman etmektir.

2- Bazılarına göre mukatta‘a harfleri anlamsız değil, bilakis bunlar birtakım anlamlar ihtiva etmektedir. Bu görüşü benimseyenlerin mukatta‘a harflerine yükledikleri birtakım anlamlar bulunmaktadır. Bunlara göre; “Elif”, Allah demektir. “Lâm”, Latif, “Mim” de Mecid demektir. Yani mana: “Ben Latif ve Mecid olan Allah’ım” demek oluyor. Elif-Lâm-Râ: “Ben Allah’ım görürüm.”, Kâf-Hâ-Yâ-Âyn-Sâd ise; “Ben Kerim olan, (الهادى) hidayete erdiren, her şeye yerli yerince hükmeden, her şeyi bilen, Sadık olan Allah’ım.” demektir.

Kur’ân’daki “Kâf” harfinin Allah’ın Kadir ve Kahir olduğuna işaret ettiği şeklinde teviller bulunduğu gibi, “Nûn” da O’nun Nur ve Nasir olduğuna işaret sayılmıştır. Tüm bu harflere mukatta‘a harfleri denir. Bunların her biri yüce Allah’ın bir isminden alınmadır.<sup>45</sup> Herhalde bu görüşün dayanağı da Arap geleneğinde bir kelimedeki harflerden birisi ile yetinmek alışkanlığı olmalıdır. Nitekim şairin şu sözünde bu görülmektedir;

“Kultu leha kıfî fe kalet kâf” (قلت لها قفي فقالت ق) o kadına “dur” dedim o da “kâf” (ق) “durdum” dedi. Burdaki “kâf” “durdum” anlamına gelen “vekaftu” (وقفت) kelimesinin kısaltılmışıdır.

<sup>44</sup> İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, Muhtasar: Muhammed Ali Sabunî, trc. Abdullah Öz-Harun Ünal-Mustafa Aydın, vd., (İstanbul: Damla Yayınevi, 1995), 1: 56.

<sup>45</sup>(Hurûf-ı mukatta‘anın bu şekilde açıklanmasına İsmail Cerrahoğlu’nun eleştirisi için bk. “Hurûf-ı Mukatta‘anın Mahiyeti İle İlgili Diğer Bazı İlim Ehlinin Görüşleri” başlığı.)

3- Bursevî, eserinde bazı surelerin baş tarafında geçen mukatta‘a harflerinin, Arap dilinin alfabe harflerinden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Kur‘ân‘a inanmayanların, nazire yapmaya kalkışanların, güçleri yetiyorsa kendi dilleri olan Arapçanın harflerini kullanarak buyurup yapsınlar diyerek onlara meydan okumuştur. Sanki Allah Te‘ala, bu harflerle insanlara şu mesajı vermiştir; “Ey insanlar sizin sözleriniz nasıl harflerden oluşuyorsa, bu Kur‘ân da aynı harflerle düzenlenmiştir. Eğer bu insan gücünün üzerinde bir güç olarak, kuvvetlerin ve kudretlerin yaratıcısı Allah tarafından indirilen bir kitap olmasaydı, kesinlikle bunun bir benzerini getirebilirlerdi.”<sup>46</sup>

Bursevî’nin kendisinin de bir mutasavvıf olması, söz konusu harflerle ilgili tasavvuf ehlinin görüşlerine önem vermiş ve eserinde zikretmiştir. Nitekim kendisi “değerli şeyhim” dediği Muhyiddin İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) mukatta‘a harfler hususunda serdettiği görüşlerine eserinde yer vermektedir.

İbn Arabî’ye göre Allah’ın sure başlarında insanlarca anlamı bilinmeyen bu harfleri indirmesinin sebebi, Kur‘ân’ın indirildiği sıralarda insanların onu anlamamaları için Arapların gürültü yapmalarıdır.<sup>47</sup> İşte Allah da hikmeti gereği olarak bu harfleri indirdi ve böylece Allah’ın indirdiklerini duyduklarında hemen buna yönelmeleri sağlandı. Çünkü bunun da tıpkı kendi sözleri gibi birtakım harflerden oluştuğunu göreceklardı ve hiçbir gürültü çıkarmaksızın susarak Kur‘ân’a yöneleceklerdir.

İbn Arabî devamında, insanın genel olarak yabancı ve alışık olmadığı şeylere karşı bir merak duyduğunu, bundan dolayı hemen ona yönelip ona kulak verdiğini belirtir. Zaten böyle olunca da istenilen amaca varılmış olunur. Çünkü bu harflerden sonra inen diğer hükümleri dinleyip ona karşı arzulu olurlar. Böylece Allah’ın mukatta‘a harfleriyle indirdiği ayetlerle, bunlara yakın olan kelimeler arasındaki hikmet ve münasebeti ararlar. İbn Arabî’ye göre inatçılar ve kafirler bunların manalarını istendiği şekilde anlayamazlar. Çünkü onlar Allah tarafından büyük bir imtihanla karşı karşıya kalırlar ve Kur‘ân karşısında hep gürültü çıkarıp durmalarından dolayı onlar için büyük bir şer vardır. Diğer taraftan bu, müminler için

<sup>46</sup> Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, 1: 56, 57.

<sup>47</sup> Burada şu ayete işaret ediliyor: “(İnkâr Edenler) Bu Kur‘ân’ı dinlemeyin gürültü yapın umulur ki galip gelirsiniz, dediler.” (Fussilet: 41/26).

bir rahmet ve Allah’tan bir hikmettir.<sup>48</sup> Bu sözlerden anlaşılacağı gibi İbn Arabî mukatta‘a harflerinin dikkat çekmeye yönelik olduğu görüşünü benimsemiştir.

Bursevî, eserinde söz konusu harfler ile ilgili İbn Arabî’nin ayrıca şöyle dediğini nakleder: “Bu gibi müteşabih ayetler yüzünden ilimle ilgileri bulunmayan kimselerin ayakları sürçmüştür. İlimde yüksek derece sahibi kimselerin akılları da buna şaşırıp kalmıştır. Kimisi Allah’a karşı olan edepi sebebiyle ileri gitmeyip “*ona inandık hepsi rabbimiz katındandır.*” (Âl-u İmrân, 3/7.) dediler. Kimisi de değişik teviller getirmelerine rağmen maksadı ifadeden uzak kaldılar. Fakat bu teviller, şariat açısından güzel görüldükleri gibi din ve akıl yönünden de kabul gördüler. “*(Bu inceliği ise) ancak selim akıl sahipleri düşünüp anlar.*” (Âl-u İmrân, 3/7.) Ancak bütün bunlar Allah’ın hatırlatması ve ilhamıyla kazanılır.”<sup>49</sup>

Bursevî’nin dikkat çektiği noktalardan biri müteşabihattan sayılan hurûf-ı mukatta‘a üzerinde görüş beyan etmek ve tevil etmek için ilim sahibi olmanın gerekliliğidir. Ona göre ilim sahibi olmayıp bunlarla ilgilenenler gerçek sonuca ulaşmaktan uzaktırlar. Gerçek ilim sahipleri ise bu durum karşısında Allah’ın ilminin sonsuzluğunu kabul ederek kendi sınırlarının farkına varmış ve teslimiyetlerini ifade etmişlerdir.

Müfessir mukatta‘a harflerinin bir sır olduğu, peygamberlerin bunların sırlarını vahiy yoluyla öğrenebileceği, bazı velilerin ise bunların sırlarını keşif ve ruhani feyiz yoluyla öğrenebileceği görüşünü, kendisi de bir mutasavvıf olan Abdurrahman b. Muhammed el-Bistâmî’nin (ö. 858/1454) görüşlerine dayandırmaktadır. Bistâmî’ye göre bazı peygamberler harflere ait sırları, rabbani vahiy ve semedani ilka (ilham) yoluyla, bazı veliler nurlu keşifler ve ruhani feyizler sayesinde, bazı ilim sahipleri de sahih nakil ve üstün akılla öğrenebildiler. Bunların hepsi de kendi arkadaşlarına, bunlara ait bazı sırları ya keşif ve şuhud yoluyla veya bazı tanımlarla haber vermişlerdir. Fakat bu konuda doğru olan Allah’ın harflerin sırlarına ilişkin bilgileri bu ümmetin birçoğuna saklı tutmuş olduğudur. Çünkü bunda bazı ilahi hikmetler, rabbani maslahat ve faydalar vardır. Ona göre Allah büyük zatlara bunların tümünü değil, sadece bazı sırlarını öğrenebilme imkanı vermiştir. Bu öğrenilenler de bazı özel terkiplerden ibarettir. Bunlar ulvi alemlerle en suflı alemleri ve başkaca şeyleri etkileri

<sup>48</sup> Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, 1: 57, 58.

<sup>49</sup> Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, 1: 58.

altına alma imkanını veren ya da onlara etki edebilme gücünü sağlayan şeyler olabiliyor.<sup>50</sup>

Yukarıdaki sözlerden anlaşılmaktadır ki mukatta‘a harflerinin bazı sırlar ihtiva ettiği ve herkesin istediği şekilde bu sırlara muttali olmasının imkansız olduğudur. Bu görüşü eleştiren kelamcılara göre ise Allah‘ın kitabında gizli bir şeyin olması imkansızdır. Onlara göre Allah Kur‘ân‘ı açık ve anlaşılır bir şekilde insanlara göndermiştir. Kur‘ân‘da anlaşılır olmayan kapalı ve gizli olan şeylerin bulunması Allah‘ın Kur‘ân‘ı gönderme hikmeti ile çelişir.<sup>51</sup>

Önemli bir mutasavvıf olan İbn Arabî‘nin mukatta‘a harfler hakkında diğer bazı görüşlerini, mevzunun tasavvufi açıdan daha iyi anlaşılabilmesi için vermemiz yerinde olacaktır:

İbn Arabî harfler konusunu farklı ve ilginç bir şekilde tevil etmektedir. Ona göre harfler de ümmetlerden bir ümmettir. Onlar da insanlar gibi muhataptırlar ve mükelleftirler. Onlar arasında da kendi cinslerinden peygamberler vardır. Yine ona göre harflerin de isimleri vardır. Ancak bu isimleri, kendisi gibi aynı yoldan giden keşf ehli bilebilir, başkası bilemez. Ayrıca İbn Arabî harfleri bir alem olarak görmektedir. Ona göre harfler alemleri lisan bakımından en fasih, beyan bakımından da en açık alemdir. Onlar da diğer alemler gibi kısım kısımdır.<sup>52</sup>

Diğer taraftan İbn Arabî harfleri avam ve havas olarak ayırmakta ve hurûf-ı mukatta‘ayı havas kategorisinde değerlendirmektedir. Ona göre havas olan, avamın bir derece fevkindedir. Mukatta‘a harfler havas sınıfında olduğundan, derece bakımından diğer harflerden üstündür.<sup>53</sup>

İbn Arabî‘ye göre bir kulun imanın şubelerinin içerdiği sırlara tam anlamıyla ulaşabilmesi için, bu harflerin hakikatlerini, surelerde geçtiği gibi tekrarlanışlarına göre bilmesi gerekmektedir. Ancak o zaman imanın şubelerinin sırlarına vakıf olabilir. Çünkü ona göre mukatta‘a harfler tekrarlarıyla birlikte yetmiş sekiz harftir,

<sup>50</sup> Bursevî, *Ruhu‘l-Beyân*, 1: 58, 59.

<sup>51</sup> Önder, Abdullah, Hurûf-u Mukatta‘a I, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, Adıyaman, 2019/1, 110-112.

<sup>52</sup> İbn Arabî, *Harflerin İlmî*, trc. Mahmut Kanık, (Bursa: Asa Kitabevi, 2000), 95.

<sup>53</sup> İbn Arabî, *Harflerin İlmî*, 96.

bu da Hz. Peygamber’in “İman yetmiş ve şu kadar şubedir.”<sup>54</sup> hadisinde belirttiği imanın şubelerine denktir. Dolayısıyla bir kul surelerdeki bu harflerin hakikatlerini tanımadıkça imanın sırlarına da tam anlamıyla erişemez.<sup>55</sup>

Kısaca mukatta‘a harfler konusunda görüşlerini verdiğimiz İbn Arabî, bu harflere tasavvufi bir yorum getirerek genel kanaatin aksine harflerin delaletlerini farklı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. O, harflerin de ümmet olduğunu onların da insanlar gibi mükellef olduğunu ayrıca onlara da kendi cinslerinden peygamberler geldiğini belirterek mevzuya ilginç bir şekilde yaklaşmıştır.

Arabi'nin bu harflere yönelik tevilini aşırı bir tevil olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü harflerin de insan gibi ümmet olduğu, onlara peygamberler gönderildiği, onların da mükellef olduğu ve özellikle mukatta‘a harflerinin havas olup diğer harflere göre derece bakımından yüksek olduğuna yönelik Kur‘ân ve sahih hadislerde herhangi bir işaret olmadığı gibi bu durum mantıksal olarak da izah edilemez.

Sonuç olarak Bursevî, tasavvufi tefsir kategorisinde değerlendirilen *Ruhu'l-Beyân* adlı tefsirinde mukatta‘a harfleriyle ilgili farklı mutasavvıfların görüşlerine yer vererek tasavvufi yönden konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Aktardığı görüşlerden hareketle diyebiliriz ki Bursevî, söz konusu harflerin çeşitli sırlar ihtiva ettiği düşüncesindedir. Bu sırlara ise isteyen istediği şekilde vakıf olamaz. Bu sırları ancak peygamberler, veliler ve bazı ilim sahibi kişiler öğrenebilirler.

Diğer taraftan Bursevî bu harfleri açıklarken bir açıklamasında “kendilerine hurûf ilmi verilmiş peygamberler” şeklinde “peygamber” lafzını çoğul olarak kullanmaktadır. Onun bu şekilde “peygamberler” demesi kanaatimizce ona göre Hz. Âdem ile İdris’e verilen ilimler içerisinde hurûf ilmi de olduğudur.<sup>56</sup> Fakat bu kanıtlanmaya muhtaç bir görüştür. Çünkü şu ana kadar karşılaştığımız kaynakların hiçbirinde önceki kitaplarda hurûf-ı mukatta‘a benzeri bir kavramın bulunduğu ya da bu harflere yönelik daha önceki peygamberlere ilim verildiğine dair bir görüşe rastlamadık. Ayrıca Bursevî bu harflerin birtakım sırlar ihtiva ettiğini söyleyerek

<sup>54</sup> Müslim, “İman”, 58.

<sup>55</sup> İbn Arabî, *Harflerin İlmî*, 101, 102.

<sup>56</sup> M. Zeki Duman-Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukatta‘a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 405.

diğer üç müfessirimizden farklı düşünmekte ve onların benimsemediği bir görüşü benimsemiş olmaktadır.

Mukatta'a harfler hakkında görüşlerini vermeye çalıştığımız müfessirlerin konu ile ilgili tevillerine genel olarak baktığımızda bu müfessirleri bu harflere mana veren ve mana vermeyenler şeklinde iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruba Taberî ve Bursevî dahil olurken ikinci gruba Zemaşerî ve Râzî dahil olmaktadır. Bu durum mukatta'anın delaleti üzerinde söz konusu müfessirlerimizin görüş birliği içerisinde olmadığını bize göstermektedir.

### 5. Hurûf-ı Mukatta'anın Mahiyeti ile İlgili Diğer Bazı Müfessir ve İlim Ehlinin Görüşleri

Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için hurûf-ı mukatta'a ile ilgili tevillerini verdiğimiz farklı mezhep ve görüşe mensup dört müfessir dışında, makalemizde Suyûtî, İbn Kesir, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Seyyid Kutup, Mevdudi, Süleyman Ateş gibi farklı ilim ehlinin görüşlerini de kısaca vermeyi (okuyucuya konu hakkında genel bir bakış açısı kazandırmak için) uygun gördük. Böylece okuyucu, dört müfessir dışında farklı meslek ve meşrepten olan ilim ehlinin görüşlerine de vakıf olarak konuya bir bütün olarak bakma imkanını elde etmiş olur.

Önemli bir ilim adamı olan Suyûtî, mukatta'a harfleri ile ilgili "*el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eserinde bazı rivayetleri aktardıktan sonra, bu rivayetlerin hepsinin hurûf-ı mukatta'a olarak bir noktada toplandığını, bunların her birinin Allah Te'ala'nın isimlerinden alınmış birer harf olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü ise Arapçada kelimenin herhangi bir harfiyle kelimenin tamamının ifade edilmesi durumuna dayandırmaktadır. Suyûtî bununla ilgili, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Arap şiirinden şu cümleyi örnek vermektedir; "قلت لها قفي فقالت ق)" O kadına; 'Dur' dedim. Kadın ise; 'Durdum' dedi." sözündeki 'ق' harfi 'وقفت' kelimesinin yerine kullanılmıştır. Suyûtî bunu, Zeccâc'ın (ö. 311/923): "Mukatta'a harflerinin kelimenin tamamını ifade eden harfler olduğunu, Araplar kelimenin bir harfini telaffuz ettiğinde bununla kelimenin tamamını telaffuz etmiş olurlar."<sup>57</sup> ifadesiyle te'kid etmiştir.

<sup>57</sup> Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Kur'ân ilimleri Ansiklopedisi*, Trc. Sakıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2: 23-24.

Dolayısıyla verilen örnekten de anlaşılmaktadır ki Suyûtî, bu harflerin Allah’ın isim ve sıfatlarından alınmış birer harf olduğu görüşündedir.

Önemli bir müfessir olan İbn Kesir, mukatta‘a harfleri konusunda çeşitli görüşler ve rivayetler aktardıktan sonra, bilginlerin bu konuda muayyen bir kanaat üzerinde icma etmediğini, dolayısıyla sözleri delile dayandırarak söyleyenlere uymak gerektiğini, aksi takdirde mesele anlaşılincaya kadar beklemenin evla olduğunu söylemektedir.<sup>58</sup>

Öte yandan o, hurûf-ı mukatta‘anın sure başlangıçları olduğu görüşünü eleştirmiştir. Ayrıca bu harflerin müşriklerin dikkatini çekmek için indirildiğini belirten görüşleri de tenkid ederek, konu ile ilgili şunları söylemektedir: “Sure başlarında yer alan bu harflerin irad edilmesini gerektiren hikmet nedir? Bu nokta üzerinde durmak gerekir. İfade ettikleri anlamlardan sarfi nazar ederek bunların hikmeti üzerinde durmak icab eder. Bazıları dediler ki: “Bu harflerin sure başlarında yer almasının sebebi hikmeti, bizim onlarla surelerin başlangıcını bilmemizdir.” Bu zayıf bir görüştür. Zira sureleri ayırmak onların zikredilmediği diğer şeylerle de mümkündür. Gerek okuma olarak gerek yazma olarak Besmele ile de sureler ayırt edilir.”<sup>59</sup>

İbn Kesir, “surelerin bu harflerle başlamasının sebebi hikmeti; müşriklerin kulaklarını onu dinlemeye vermelerini sağlamaktır. Çünkü onlar Kur‘ân’dan uzak durmayı birbirlerine öğütüyorlardı. Bu harfleri duyunca, bu harflerden oluşan ifadeleri dinlemeye kulak verebilirlerdi.” şeklindeki görüşü doğru bulmamakta ve bu görüş hakkında şunları söylemektedir: “Bunu İbn Cerir naklediyor ki bu zayıftır. Zira böyle olsaydı bütün surelerde bu harflerin bulunması gerekirdi, bir kısmında değil. Halbuki surelerin çoğunluğunda bu harfler yoktur. Öte yandan böyle olsaydı sözün başlangıcında, ister suresinin başı olsun ister başka yer olsun başlamak için onları aramamız gerekirdi. Halbuki bu sure yani Bakara ve onun ardından gelen Âlu İmrân sureleri Medine’de nazil olmuşlardır ve müşriklere hitap eden sureler değildir. Öyleyse onların zikrettikleri husus böylece reddedilmiş oldu.”<sup>60</sup>

<sup>58</sup> İbn Kesir, *Kur‘ân-ı Kerim Tefsiri*, 2: 145.

<sup>59</sup> İbn Kesir, *Kur‘ân-ı Kerim Tefsiri*, 2: 145.

<sup>60</sup> İbn Kesir, *Kur‘ân-ı Kerim Tefsiri*, 2: 145.

Öte yandan İbn Kesir bu harflerin surelerin başlangıcında zikredilmesinin sebebini Kur'ândaki i'cazın açıklanmasına bağlamaktadır. Ona göre bu harfler halkın Kur'ân'a benzer ifadelerle karşı çıkmaktan aciz olduğunu beyan etmektedir. Kur'ânda onların muhatap oldukları ayetler, alfabe harflerinden meydana geldiği halde, onlar Kur'ân'a eş ve benzer bir ayet getirmekten aciz bulunmaktadırlar. İşte bunun için bu harfler Kur'ânda yer almıştır ve bu sebeple alfabetik harflerle başlayan surelerin hepsinde Kur'ân'ın üstünlüğü söz konusu edilmekte ve yüceliği açıklanmaktadır.<sup>61</sup> Hülasa müfessire göre mukatta'a harfler Kur'ân'ın i'cazındandır.

Son dönem müfessirlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1877-1942), mukatta'a harfleri hususunda görüş beyan ederken, insanın Kur'ân ve Allah'ın ilmi karşısındaki acziyetinden yola çıkmaktadır. Ayrıca insanın bu harfler karşısında aciz kaldığını ve bunu itiraf etmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

Esasında Elmalılı da Taberî gibi mukatta'a harflerinin birden fazla mana taşıdığı görüşündedir. Bu görüşünü destekleme hususunda çeşitli rivayetler getirerek söz konusu harfler hakkında düşüncesini açıklamaktadır.

Müfessir, mukatta'a harflerinin farklı anlamlar ihtiva ettiğine dair görüşünü destekleme sadedinde şu farklı rivayetleri nakletmektedir: “Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) hazretlerinden mervi olan vucüh içinde, Elif, Lâm, Mîm: “Ben Allah'ım bilirim.” demektir, şeklindeki tevil veya tefsir, yalnız manayı remzi (sembolik mana) olarak değil, aynı zamanda faide-i hitabın hasılı olmak itibariyle de ne güzeldir... “Her kitapta Allah'ın bir sırrı vardır. Kur'ândaki sırrı da sure evelleridir.” mealinde Hz. Ebubekir'den mervi olan ve “her kitabın bir safvesi (özeti) vardır. Bu kitabın safvesi (özeti) de hurûf-ı teheccidir.” diye Hz. Ali'den mervi olan beyanat-ı aliye de bihasebilmeal (meal bakımından) diğerinden farklı değildir. Hatta hazreti Ali'den mervi olan “عسق, حم, كهيعص” Esmâ-i İlahiyedendirler (Allah'ın isimlerindedir).” kelamı da bu cümleden ayrı bir mana değildir ve hepsini şamil olduğu için surelerin başındaki mukatta'a harfler müteşabihattandır.”<sup>62</sup> Elmalılı'nın bu görüşü bize

<sup>61</sup> İbn Kesir, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, 2: 145-146.

<sup>62</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 1: 158, 159.



Taberî'nin mukatta'a harflerinin farklı anlamları kapsamaktadır.<sup>63</sup> görüşünü hatırlatmaktadır.

Hurûf-ı mukatta'anın Kur'ânda ilk sure olan Fatiha Suresinin başında değil de ikinci sure olan Bakara Suresinin başında bulunmasının hikmeti ile ilgili Elmalılı: "Başta celbi hayret önemli fayda sağlayacağı için Fatiha'nın evvelinde bulunmak lazım gelmez miydi? diye bir soru akla gelebilir. Fakat şunu bilmek lazım gelir ki ilk şuur hayretten mukaddemdir (önce gelir). Kur'ân'ın gayesi de evvelen ve bizzat ilim ve hidayete müteveccihdir. Fatiha "الم" ile başlasaydı, bu iki mühimme fevt olurdu (önemli gaye elden kaçırılırdı). Hatta Fatiha'daki vuzuhiyle mebd-i tevhid (tevhid başlangıcı) üzerinde ahd-ü misak (anlaşma ve sözleşme) yapılmadan evvel bu şekil, faydalı olmaktan ziyade zararlı olurdu."<sup>64</sup> demektedir.

Son dönem müfessirlerinden olan Seyyid Kutup (1906-1966) ise mukatta'a harfleri üzerinde farklı bir görüş beyan etmiş ve konuya mucize açısından yaklaşmıştır. Müfessire göre bu harfler ona inanmayan muhalif Araplar tarafından da bilinip kullanılıyordu. Fakat buna rağmen bu Kitap; Arapların aynı harfleri kullanarak benzerini meydana getiremeyecekleri mucizevi bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerim bu Araplardan meydan okuyucu bir üslupla şunu istedi: "Mademki bunu Muhammed uydurdu diyorsunuz, o halde onun bir benzerini de siz uydurun. Bunu yapamazsınız, haydi onun on suresinin benzerini yazın. Bunu da mı başaramadınız. O halde Allah'tan başka tüm yardımcılarınızı da çağırarak onun sadece tek bir suresinin bir benzerini getirin." Bu meydan okuyuşa karşı Araplardan bir cevap çıkmadı, susup kaldılar.<sup>65</sup>

Seyyid Kutup konuya biraz daha farklı açıdan yaklaşmış, konuyu Allah ve insanın yaratma farklılığı üzerinden yola çıkarak değerlendirmiştir. Ona göre aciz bırakma realitesi sadece Kur'ân ile ilgili değil, yüce Allah'ın yaratmış olduğu her şey hakkında aynen söz konusudur. Bu durum, her şeyde yüce Allah'ın yaratıcılığı ile insanların yapıcılığı arasındaki bağdaşma, kabul etmez farkı gösterir: "Düşünelim ki bu yeryüzü kütlesi, nitelikleri bilinen birtakım elementlerden oluşmuştur. İnsan bu elementleri ele alınca onlardan yapsa yapsa ya bir tuğla ya bir kerpiç, ya bir tabak, ya

<sup>63</sup> Bk. "Taberî Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta'a" adlı başlık.

<sup>64</sup> Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 160.

<sup>65</sup> Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Trc. Salih Uçan-Vahdettin İnce, (İstanbul: Dünya yayıncılık, 1990), 1: 46, 47.

bir sütun, ya bir heykel ya da duyarlılık ve karmaşıklık düzeyi ne olursa olsun bir teknik aygıt yapabilir. Oysa yarattıklarını doğrudan doğruya yaratan Allah bu elementlerden kımıldayan, hareket eden canlıyı meydana getiriyor. Bu canlı, insanları aciz bırakan ilahi bir sırrı, yani canlılık sırrını içeriyor. Öyle bir sır ki insan bunu ne yapabiliyor ne de içyüzünü kavrayıp onu çözebiliyor... Kur'ân da böyledir. Kelime ve harfler... İnsan bunlardan düzyazı ve şiir üretebilir. Oysa Allah onlardan Kur'ân, Furkân meydana getiriyor. Bu harf ve kelimelerden meydana gelen Allah'ın sanatı ile kulun sanatı arasındaki fark, bir yandan kımıldayan ruh ile ölü vücut arasındaki ve öbür yandan hayatın özü ile onun kuru kalıbı arasındaki fark gibidir.”<sup>66</sup>

Son dönem tefsir alimlerinden olan Mevdudî (1903-1979) söz konusu harfleri, Kur'ân'ın indiği dönem içinde değerlendirerek, o dönemde mukatta'a harflerinin Araplar arasında yaygın bir kullanımının olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre o dönemde herkes bu harflerin anlam ve önemini kavradığı için bunların Kur'ân'da kullanılmasına karşı çıkan veya bunlara yönelik sorular yönelten olmadı. Çünkü bu tür kullanım onlara yabancı değildi. Hatta hiçbir saldırı fırsatını kaçırmayan İslam ve Kur'ân düşmanları bile bu harflerin kullanımına karşı çıkmadılar. Dolayısıyla Mevdudî'ye göre bu harfler daha sonraları kullanılmadığından, tefsirciler bunların anlamını ve önemini tayin etmede güçlüğe düştüler. Bununla birlikte, sıradan okuyucunun bunların anlamı konusunda kafa yormasına gerek yoktur. Çünkü Kur'ân'ın hidayeti (yol göstermesi) söz konusu olduğunda, bunlar hiçbir şeyi değiştirmiş olamazlar.<sup>67</sup>

Öyle anlaşılmaktadır ki Mevdudî, mukatta'a harfleri konusuna daha çok fayda açısından yaklaşmış ve hidayet yönünden herhangi bir katkısı olmadığından okuyucunun bu konuda kafa yormamasını istemiştir. Ayrıca Mevdudî, hurûf-ı mukatta'a üzerinde yapılan tevillerin daha sonra olduğu, Hz. Peygamber döneminde bu harflerin manasıyla ilgili herhangi bir tartışmanın olmadığını belirtmiştir.

Mukatta'a harfleriyle ilgili görüş beyan eden bir diğer ilim adamı Süleyman Ateş'tir. O, hurûf-ı mukatta'anın başında geldiği surelerin içeriğini göz önüne alarak söz konusu harflere karşı farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre bu harfler daha

<sup>66</sup> Seyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1: 46, 47.

<sup>67</sup> Ebu'l-A'la Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, Trc. Ali Ünal-İsmail Bosnalı-Hamdî Aktaş vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 1: 43.

önce indirilmiş olan ilahi kitaplara birer işaretir ve bu harflerin kendi başına bir anlamı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu harfler Arapçadan başka dille indirilmiş olduğu için Araplarca anlaşılamayan kitaplara işaretir. Anlaşılmayan bağımsız harflerle, Arapların anlamadıkları yabancı dillerle indirilmiş olan eski ilahi kitaplara işaret edildikten sonra, bu Kur'ân vasıtasıyla o kitapların özü Arapça olarak insanlara açıklanmaktadır ki insanlar, o kitapların Tanrısal prensiplerini, güzel öğüt ve kıssalarını anlasınlar...<sup>68</sup>

Ateş'in bu görüşü söz konusu harflere yönelik zorlama bir tevil olarak gözükmektedir. Çünkü şu ana kadar böyle bir teville rastlamadığımız gibi böyle bir tevilin doğru olabileceği de mümkün görünmemektedir. Bu harflerden sonra kitaplardan bahsedilmesi, bu harflerin daha önceki kitaplara birer işaret olduğunu söylemeye yeterli bir delil olmamaktadır. Hatta bu harflerden sonra kitaplardan bahsedilmesi bu görüşü zayıflatmaktadır. Çünkü zaten kitaplardan bahsedilmiştir, onlara bir de işaret etmek gereksiz kalmaktadır. Zaten bir şeyden bahsetmek ona işaret etmekten daha evveldir.

Söz konusu harflerle ilgili İsmail Cerrahoğlu'nun görüşlerini de vermek yerinde olacaktır. Cerrahoğlu, "Tefsir Usulu" adlı kitabında hurûf-ı mukatta'a ile ilgili çeşitli görüşler aktardıktan sonra şöyle genel bir değerlendirme yapmaktadır: "Ortaya atılan bütün bu görüşler bazı yönlerden akla uygun geliyorsa da hemen hemen hepsinin tenkide açık bir kapı bıraktıkları gözden kaçmamaktadır. Her görüşün katıyette bu görüşü ifade ettiğine dair kuvvetli delillere sahip olamıyoruz. Niçin "Nûn" harfi en-Nûr'a delalet eder de en-Nasîr olmaz, niçin "Kâf", el-Kâhir olur da el-Kuddûs, el-Kâdir veya el-Kavî olmaz, niçin "Ayn" harfi, el-'Alîm olur da el-'Azîz olamaz, "Sâd", es-Sâdik olur da es-Samed olamaz? Bunun gibi daha pek çok sualler sıralanabilir. Ama bunların ikna edici bir cevabı bulunamaz. Akla en uygun olanı bu harflerin tenbih ve bunların Kur'ân'ın i'cazını beyan eden delillerden biri oluşudur. Bu harflerin her surede olmayışı bu görüşü zayıflatan sebeplerden olmaktadır. Yirminci asır düşüncesine sahip olan bizler bu harflerin bir tesadüf eseri olduğunu da söyleyemeyiz. Kendisine kitap gelen Hz. Peygamber de bu hususta bir şey söylemediğine göre, onlar hakkında kesin bir hüküm vermek zordur. Bu bakımdan

<sup>68</sup> Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 1: 91.

bizlere Allah ve Resülü arasında bir şifre olduğunu söylemekten başka diyecek bir şey kalmamaktadır.”<sup>69</sup>

Sonuç olarak görüşlerini verdiğimiz ilim adamlarının da diğer müfessirler gibi mukatta‘a harflerinin delaleti üzerinde ittifak etmediklerini görmekteyiz. Ancak bu görüşleri konumuzun esasını teşkil eden dört müfessirin görüşleriyle karşılaştırdığımız zaman bu harflerin birçok manaya geldiğini söyleyen Elmalılı’nın Taberî gibi, İbn Kesir ve Seyyid Kutub’un ise konuya i‘caz açısından yaklaşarak Zemahşerî gibi düşündüğünü söyleyebiliriz.

## 6. Bazı Müsteşriklerin Konu Hakkındaki Görüşleri

İslam ilimleriyle meşgul olan “müsteşrik” diye adlandırılan batılı bazı ilim adamları da hurûf-ı mukatta‘a konusuyla ilgilenmiş, konu hakkında çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Bu hususta Alman müsteşrik T. Nöldeke, mukatta‘a harflerinin Kur‘ân metninin asıl parçası olmadıklarını söyledikten sonra o, bu harflerin Peygamber zamanında yaşayan ve bazı kişisel nüshalar oluşturan ashaba delalet ettiğini ve böylece Kur‘ân’ın cem‘i esnasında Zeyd b. Sabit’in hangi nüshanın kime ait olduğunu belirtmek için birer isim kısaltması olarak bu harfleri kullandığını iddia etmiştir. Örneğin م Muğire, ح Ebu Hureyre, المر (ز) Zübeyr şeklinde iddiasını delillendirmeye çalışmıştır.<sup>70</sup> Daha sonra Nöldeke bu görüşünden vazgeçerek görüşünde değişiklik yapmıştır. Bu durumu İsmail Cerrahoğlu şu şekilde açıklamaktadır: “Nöldeke, bu görüşündeki hatasını anlamış olacak ki bundan vazgeçme ihtiyacını duymuş ve şu yeni nazariyesini ileri sürmüştür: “Peygamber, bu harflere hususi bir mana vermemiş, fakat yalnız esrarlı bir tarzda, semavi metni, Levhi Mahfuz’u hatırlatmak istemiştir.” Cerrahoğlu, sözüne eleştirel bir şekilde devam ederek: “Eğer bu nazariyye de doğru olmuş olsaydı, bunların bazı surelerin başında bulunması değil, belki bütün vahiylerin başında bulunması icabederdi. Zaten

<sup>69</sup> İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, 23. Baskı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 147, 148.

<sup>70</sup> F. Buhl, *The Encyclopaedia Of Islam*, “Al-Kur‘ân”, New Edition, (Leiden E.J. Brill, 1986), 412-413; Ayrıca bk. İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977), 6: 1006; İsmail Cerrahoğlu, “Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 10/108-109, (Mayıs-Haziran, 1971): 166; Demirci, *Müteşabihat*, 75.

Nöldeke'nin ilk fikrinden dönüşünü, meslektaşı Schwally ihmal ederek ve gafletle eserinin ikinci baskısında neşretmemiştir.”<sup>71</sup>

İslam Ansiklopedisi'ne Kur'ân maddesini yazan Buhl, bu hususta şöyle demektedir: “Son zamanlarda alimler arasında en çok müsait karşılanan faraziye yine kısaltma faraziyesidir. Fakat bu takdirde tıpkı eskilerde olduğu gibi bulmaca sistemine ulaşmakta ve hal tarzları nadiren mahir bulucusundan başkasını ikna edememektedir. Bilhassa H. Bauer, surelerin isimlerini, başlarında bulunan harflerin adlarından alması noktasından hareket ederek, tefsir için daha emin bir yol aradı. Fakat bu netice hiç de kat'i değildir.”<sup>72</sup>

H. Hirschfeld de konu hakkında, bu harflerin Hz. Peygamber döneminden kalmış olacağını düşünmediğini, şayet bu harfler Hz. Peygamber zamanına ulaşıyorsa Hz. Peygamber'in sure tertibinde çok önemli bir rol oynaması gerektiğini ve bunun da Kur'ân'ın cem'iyle ilgili bildiklerimizle çelişeceğini ifade etmiştir.<sup>73</sup> Dolayısıyla H. Hirschfeld bu harflerin Kur'ân'a sonradan dahil edildiği şeklinde temelsiz bir görüş ileri sürmektedir.

İsmail Cerrahoğlu mevzubahis harflerle ilgili bazı müsteşriklerin görüşlerini eserinde verdikten sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Anlaşıyor ki bu görüşler de açık ve kat'i neticelere ulaşmamaktadır. Çünkü bu harfler isimlere irca edilince, bunlardan pek çok terkip ve tertib ihtimalleri karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Buhl: “Yapılan tefsirlerin son derecede farklı olmasının da isbat ettiğine göre, bunların gerçek manaları hakkındaki bütün hatıralar kaybolmuş idi.” demekle, bazı İslami gerçeklerin kaybolduğu şüphesini ileri sürmesi, onun samimiyetsizliğinin bir delili olmaktadır. Bu harflerin izahı hususunda Hz. Peygamber'den (sas) bir söz gelmemiştir. Bu harfler hakkında geçmişte ve halde pek çok şeyler söylenmişse de gelecekte de daha pek çok şeyler söylenecektir. Bu da İslam'ın fikir hürriyetine verdiği önemin bir örneğini teşkil eder.”<sup>74</sup>

<sup>71</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, 166.

<sup>72</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, 166.

<sup>73</sup> The Encyclopaedia Of Islam, “al-Kur'ân”, 5: 412.

<sup>74</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, 167.

## Değerlendirme

Yaptığımız araştırma neticesinde mukatta‘a harfleriyle ilgili tevillerini verdiğimiz müfessirlerin görüşleri dışında da bu harfler üzerine serdedilen birçok görüş mevcuttur. Bütün bu görüşleri incelediğimizde bu harflerin neye delalet ettiğini ve ne manaya geldiğini kesin olarak kestirmek zor gözükmemektedir. Çünkü genel olarak serdedilen görüşlere baktığımızda elimizde bu görüşleri doğrulayan kanıtların yetersiz olduğunu hatta olmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla bu harflerin neye delalet ettiğiyle ilgili ileri sürülen görüşler bir nevi tevil olmaktan öteye geçememektedir.

Çalışmamızın kapsamı dâhilinde elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak mukatta‘a harflerinin delaletiyle ilgili genel olarak yapılan tevilleri<sup>75</sup> maddeler halinde aşağıda sıralayıp değerlendirelim:

1) Bu harfler Kur‘ân‘ın isimleridir. Bu görüşe göre nasıl ki Kur‘ân‘ın Furkan, Hakim gibi isimleri varsa mukatta‘a harfleri de Kur‘ân‘ın birer isimleridir. Söz konusu harflerin Kur‘ân‘ın isimleri olduğuna dair Hz. Peygamber‘den herhangi bir rivayet gelmediği gibi bu durum tevatürle de bilinmemektedir. Ayrıca Kur‘ân‘ın diğer isimlerine baktığımızda her birinin bilinen bir anlamı olduğu gibi bu isimlerin Kur‘ân ve hadislerden de dayanağı vardır. Halbuki bu harflerin manalarının olup olmaması tartışmalı olduğu gibi böyle bir isimlendirme de Arap dil kurallarına ve geleneğine zıt düşmektedir. Ayrıca selef-i salihinden de bu manada bir rivayete rastlanmamıştır.

2) Bu harfler Kur‘ân-ı Kerîm‘in bazı surelerinin girişi mahiyetindedir. Bu görüş Allah‘ın bazı surelere başlarken bu harflerle bu surelere giriş yaptığını belirtiyor. Yani bu harfler başında bulunduğu sureye birer girizgâh olmaktadır. Aslında bu görüş doğruluktan uzak bir görüş değildir. Ancak bu görüşten hareketle bu harflerin medlulunu tayin etmek zordur.

3) Bu harfler başında buldukları surelerin isimleridirler. Bu görüşü daha önce de geçtiği gibi Râzî eleştirmektedir. Ona göre böyle bir isimlendirme olsaydı bunun tevatürle bilinmesi gerekirdi. Gerçekten de surelerin isimleri tevatürle bize geldiği halde bu harflerin sure isimleri olduklarına yönelik tevatür olmadığı gibi böyle bir isimlendirme Arap dil kurallarına göre de uygun değildir. Çünkü -Râzî‘nin de

<sup>75</sup> Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 173-vd.

işaret ettiği gibi- Araplar isimlendirdikleri şeyi en fazla iki kelimedenden mürekkebe olarak isimlendirmişlerdir. Temel ilke bu olmakla birlikte birkaç surenin adının bu harflerle olduğu vakıadır. Mesela Yâsîn, Tâhâ, Kâf vb.

4) Bu harfler Allah-u Te'ala'nın ismi A'zamlarıdır. Suyûfî bu görüşün İbn Atiyye'ye ait olduğunu söylemektedir. Bu görüşün doğruluğuna dair Kur'ân ve hadislerden herhangi bir delil olmadığı gibi söz konusu harflerden hangisinin Allah'ın hangi ismine tekabül ettiğini belirtmek için herhangi bir ölçütümüz de mevcut değildir.

5) Mukatta'a harfler Allah'u Te'ala'nın kendileriyle yemin ettiği isimlerindedir. Allah bunlarla yemin ederek sureyi başlatmaktadır. Bu görüşe baktığımızda söz konusu harflere yemin edildiği ilk etapta mantıklı gözükse de Arap geleneğinde harflere yemin etmenin olduğuna şahit olmadık. Ancak Kur'ân'ın da üzerine yemin ettiği zaman, kuşluk vakti vb. yemine konu olan durumlar, Arapların alışık olduğu durumlardır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kalem ifadelerinin Arap dilinde geçerli olan kalem harfleriyle yapıldığı malumdur. Neticede bu görüşe ayet ve hadislerden herhangi bir delil mevcut değildir. Dolayısıyla bu görüş zayıf kalmaktadır.

6) Bu harfler isim ve fiillerden kısaltılmış mukatta'a harflerdir. Her birinin kendine göre manası vardır ve birinin manası diğerine benzememektedir. Bu görüşü benimseyenler bu harflerin hangi isim ve sıfatlardan kısaltma olduğu konusunda şahsi tayinde bulunmuşlardır. Neticede bunu iddia edenlerin ortaya koyduğu bir kıstas yoktur.

7) Bu harflerin her biri, birçok manaya gelmektedir. Bu görüş daha önce de geçtiği gibi Taberî ve Elmalılı'nın da benimsediği bir görüştür. Bu harflerin birçok manaya geldiğini söylemek aslında kesin olarak hangi manaya geldiğini tayin edememektir. Dolayısıyla bu harfler için takdir edilen manaları kabul etmektir. Bunun yanında verilen manalar bağlayıcılık arz etmemektedir.

8) Bu harfler, Kur'ân'ın sırlarıdır. Bu görüş genelde ehli tasavvufun benimsediği bir görüştür. Buna göre bu sırlara ancak peygamberler, bazı veliler ve bazı ilim sahipleri muttali olabilir. Aslında bu görüş de tenkide açık bir görüştür. Söz konusu harfleri sır olarak gördüğümüzde evvela Kur'ân'da sırların olup olmayacağı

akla gelmektedir. Halbuki Kur'ân'da sırların olduğunu söylemek Kur'ân'ın rehber olma sıfatına ters düşmektedir. Çünkü kişiden gizli olan, anlamının ancak belli kişilere açıklandığı durumların Kur'ân'da var olduğunu söylediğimiz zaman Kur'ân'ın herkes için rehber olduğunu açıklamak zor olmaktadır. Burada müteşabihatın varlığı akla gelebilir ancak müteşabihat bir sır değildir bilakis belli anlamları olan fakat bu anlamları tayinde zorluğun olduğu ayet, kelime ve kavramlardır. Başta Taberî olmak üzere başkalarının da farklı tariklerle naklettiği haberde İbn Abbas şöyle söylemiştir: "Tefsir dört çeşittir; Arab'ın kendi dilinden dolayı bildiği, hiç kimsenin bilmemek dolayısıyla mazur görülemeyeceği, sonra ulemanın bileceği ve ancak Allah Te'ala'nın bildiği çeşit."<sup>76</sup> şeklinde sınıflandırmıştır. Bu rivayette de görüleceği gibi mutasavvıfların iddia ettiği şekilde Kur'ân'da sadece peygamberlerin ya da velilerin muttali olabileceği sırlar söz konusu değildir.

9) Bu harfler müşrikleri Kur'ân'ı dinlemeye sevk eden harflerdir. Onlar Kur'ân'ı dinlememeyi birbirlerine tenbih ederken bu harflerle onların dikkatleri Kur'ân üzerine çekilmiştir. Mukatta'a harfleri üzerine yapılan ve öne çıkan tevillerden biri bu görüştür. Kur'ân'ın sözlü bir hitap olduğunu göz önüne aldığımızda bu harflerin dikkat çekmeye yönelik olduğu düşünülebilir. Ancak Kur'ân'ın peyderpey inmesi ve bunun yaklaşık 23 yıl gibi bir süreci kapsamaması bu iddiayı zayıflatmaktadır. Dikkat çekmeye yönelik olsaydı İbn Kesir'in de belirttiği gibi bunun her surenin başında ya da inen her ayet pasajlarının başında bulunması gerekirdi ki böyle bir durum da vaki değildir. Halbuki mukatta'a harfleri sadece bazı surelerin başında bulunmaktadır. Ayrıca bu harflerin başında bulunduğu surelerden iki tanesi Medenidir. Bütün bunlar bu harflerin dikkat çekmeye yönelik olduğu görüşünü zayıflatmaktadır.

10) Bu harfler surelerin başladığını ve bittiğini gösteren birer işarettir. Söz konusu harfler her surenin başında bulunmadığından ayrıca zaten sureler Besmele ile ayrıldığından bu görüş önem arz etmemektedir.

11) Bu harfler Hz. Peygamber zamanında yaşayan ve bazı şahsi nushalar oluşturan ashabin isimlerine delalet etmektedir. Bu görüşü özellikle Alman müsteşrik T. Nöldeke ileri sürmektedir. Bu görüşe göre bu harfler Kur'ân'ın asıl parçası

<sup>76</sup> Suyûtî, *Kur'ân ilimleri*, 2: 463.



olmadığı gibi bunlar Kur'ân'a sonradan dahil edilmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Nöldeke bu görüşünden vazgeçmiş ve görüşünde değişiklik yapmıştır. Bu görüş asılsız olduğu gibi Kur'ân'ın ve İslam'ın ruhuna da terstir. Zaten bu görüşü ileri süren Nöldeke, görüşünün yanlışlığını anlamış olsa gerek ki bu görüşünden vazgeçmiştir.

12) Bu harfler, tenbih ve Kur'ân'ın i'cazını beyan eden delillerdendir. Hurûf-ı mukatta'anın başında bulunduğu surelerin hemen hemen hepsinin şiir ve edebiyatın ileri olduğu Mekke döneminde inmesi ayrıca bu harflerin terkibi, okunurken harf olarak bile insanı etkilemesi bu görüşü desteklemektedir. Sadece bu harfler üzerinde birçok sözün söylenmiş olması bu harflerin Kur'ân'ın i'cazından olduğunu söylemeye yeterlidir.

13) Bu harfler daha önce indirilmiş olan ilahi kitaplara birer işaretlerdir. Bu görüşü özellikle Süleyman Ateş ileri sürmüştür. Mukatta'a harflerinin önceki kitaplara işaret ettiğine dair herhangi bir rivayetin olmaması, Kur'ân'da bu harflerden sonra ayrıca kitap kelimesinin geçmesi bu görüşü zayıf kılmaktadır. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi bu harfleri daha önceki kitaplara birer işaret olarak kabul etsek; birincisi; bu harflerden sonra zaten kitaptan bahsedilmiştir, bu kitaplara işaret edildikten sonra o kitaplardan tekrar bahsetmek mantıken zayıf kalmaktadır. İkincisi; bu harflerin daha önceki kitaplara birer işaret olduğuna dair herhangi bir doğrulayıcı ölçütümüz bulunmamaktadır.

14) Bu harfler Hz. Peygamber'in dikkatini çekmek için indirilmiştir. Bu görüşün mefhumu muhalifine baktığımızda Hz. Peygamber'in gelen vahiyler karşısında dikkatsiz olabildiği akla gelmektedir. O da bir beşerdi diyebiliriz ancak Hz. Peygamber'in bu konudaki hassasiyeti herkesin malumudur. Ayrıca bu görüş Peygamber'in masumiyeti açısından edebe aykırı bir görüş olarak gözükmektedir. Diğer taraftan bu harflerin sadece yirmi dokuz surenin başında bulunması ve inen her ayet pasajlarının başında bulunmaması bu görüşü zayıflatmaktadır.

Mukatta'a harflerinin delaletiyle ilgili ortaya çıkan görüşleri vererek kısaca değerlendirmeye çalıştık. Bu görüşlere genel olarak baktığımızda öyle anlaşılıyor ki bu harflerin delaletiyle ilgili üzerinde ittifak edilen herhangi bir görüş mevcut değildir. Bu durumda bize düşen İbn Kesir'in de belirttiği gibi sözlerini delile

dayandıranlara uymak olacaktır. Ancak sadece delilin olması da yeterli değildir. Bu durumda delilin Kur'ân'a, sünnete, sahih hadislere ve aklîselime uygun olması da gerekir.

## SONUÇ

Mukatta'a harfleriyle ilgili birçok görüş ileri sürülmüş, ancak kesin olarak hangi manaya geldikleri, neye delalet ettikleriyle ilgili bir sonuca varmak şu an mümkün olmadığı gibi gelecekte de zor görünmektedir. Bu harflerin kesin olarak ne manaya geldiklerine dair bir rivayetin olmaması, geçmişte bu harfler üzerinde birçok tevilin yapılmasının önünü açtığı gibi, kanaatimizce bundan sonra da mahiyetiyle ilgili birçok görüş ileri sürülecektir.

Söz konusu harfler üzerinde kafa yorarken Kur'ân bütünlüğünü dikkate alarak ve bu bütünlük sınırları dâhilinde hareket etmek, konuyu karmaşık hale getiren birçok temelsiz görüşün ortaya çıkmasının önüne geçecektir. Aksi takdirde konunun anlaşılması daha da zorlaşacak ve Kur'ân'ın ruhundan uzak teviller çoğalacaktır.

Çalışmamızda derleyip değerlendirdiğimiz müfessirlerin görüşlerine genel olarak baktığımızda birbirinden farklı birçok görüşün olduğunu görmekteyiz. Bu görüşler arasından bir görüşü seçmek, seçtiğimiz bu görüşe kesinlik atfetmek zor gözükmektedir. Bundan dolayı bir araya getirdiğimiz farklı meslek ve meşrepten olan ilim adamlarının görüşlerinin tercihini okuyucuya bırakıp kendi kanaatimizi edindiğimiz bilgiler ışığında aşağıda sunduk.

Mukatta'a harflerine –Mevdudî'nin de belirttiği gibi- dönemin Araplarının alışık olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Ashab anlamadığı kelime ve ayetleri Hz. Peygamber'e sorma ihtiyacı hissetmiş ancak mukatta'a harflerinin neye delalet ettiğiyle ilgili Hz. Peygamber'e herhangi bir sorunun sorulduğu mervi değildir. Aynı zamanda bu harflerin delaletiyle ilgili Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklamanın gelmemesi de o dönemde bu tür harflere alışık olunduğunun bir göstergesidir. Bütün bunlar dönemin Araplarının bu tür harflere yabancı olmadıklarını bize göstermektedir. Bundan hareketle diyebiliriz ki her ne kadar biz bu harfleri anlamakta zorluk çekiyorsak da dönemin Arapları için bu bir sorun değildi. Bunun içindir ki bu harflerin delaletinin ne olduğu hususunda Hz. Peygamber'e herhangi bir soru sormamış ve ondan izahat beklememişlerdir.

Kur’ân’ın okunuşunun insanı etkileyen bir yanının varlığını kimse inkâr edemez. Bu okunuş mukatta‘a harflere de uygulandığında etkisi yönünden diğer ayetler gibi kendini hissettirmektedir. İnsan aklını kullandığı takdirde bu harfler bile insanı etkiliyorsa, bunun beşer kelamı olmadığını hemen anlar. Herhangi bir anlamı olmadığını düşündüğümüz bu harflerin bile insanı etkilemesi Kur’ân’ın mucizevî yanına dikkatlerimizi çekmektedir.

Diğer taraftan Kur’ân ilme, öğrenmeye ve öğretmeye önem vermektedir. Bu öğrenme- öğretme faaliyeti ise harflerle olmaktadır. Harf ilmin, öğrenmenin başıdır. Kur’ân’ın bu harfleri zikretmesi “harf”e verdiği değerden olması muhtemeldir. Çünkü Kur’ân’a baktığımızda zamana yemin etmesi, kuşluk vaktine yemin etmesi, bir nevi üzerine yemin edilenin önemini, değerini bize göstermektedir. Dolayısıyla burada harflere yönelik bir vurgu ve bunun müpheminde ise ilme olan bir vurgu söz konusudur diyebiliriz. Zaten bu harflerin geçtiği yerlere baktığımızda genelde bu harflerden sonra Kur’ân ya da kitap kelimeleri geçmektedir. Bu da bu harflerin ilmin önemine olan birer işaret oldukları kanaatimizi güçlendirmektedir. Hülâsa bu harflerden sonra Kur’ân’a ve kitaba yapılan vurgunun müpheminde ilmin, okumanın ve bilmenin önemine olan bir işaret vardır diyebiliriz.

Ayrıca mukatta‘a harfleri Kur’ân’ın, genelde insan, özelde ise Arapların diliyle indiğini yani aslında okuyup anlamamız için yabancı bir kitap olmadığını bize özellikle vurgulamaktadır. Nasıl ki Hz. Peygamber için Allah’ın “kulu” ve “elçisi” denilerek Hz. Peygamber’in öncelikle “kul” yani beşer olduğuna vurgu yapılıyorsa, Kur’ân’da geçen bu harfler de aslında Kur’ân’ın Arapça bir kitap olduğuna, yani insanların konuştuğu bir dil ile indirildiğine, bazılarının iddia ettiği gibi erişilemez bir kitap olmadığına, aksine bir başucu kitabı olması gerektiğine yapılan bir vurgu mevzubahistir. Nitekim Yusuf Suresinin başında bulunan söz konusu harflerden sonra “*Bunlar apaçık kitabın ayetleridir. Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.*” (Yusuf, 12/2-3) denilmektedir. Yine Ra‘d, 13/37, Nahl, 16/103, Tâha, 20/113, Şu‘ara, 26/195-198, Fussilet, 41/3 gibi ayetlerde de kitaba, Kur’ân’a ve Arapların konuştuğu dil olan, ayrıca Kur’ân’ın da dili olan Arapçaya vurgu söz konusudur. Dolayısıyla bu durum, bu konudaki kanaatimizi güçlendirmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

## KAYNAKÇA

- Acluni, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas A'mmeştehera Mine'l-Ehadis Âla elsineti'n-Nas*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Akgül, Muhittin. "Mukatta'a Harfleri ve Kur'an İ'cazındaki Yeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, (2006), 49-65.
- Akpınar, Ali. "Kur'an'da Hece Harfleri (Hurûf-ı Mukatta'a) ve Kuşeyri'nin Hece Harfleri Yorumu". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 11, (2003), s. 55-73.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Şule Yayınları, 2009.
- Arpa, Enver. "Müteşâbih Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/2, (2002), 151-168.
- Arpa, Enver. "Modern Çağda Bilimsel Aklın Dini Metinleri Yorumlamasının İçerdiği Problemler". *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (Ekim 2006): 93-114.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Ayıntabi Mehmet Efendi. *Tıbyan Tefsiri*. Sadeleştiren: Süleyman Fahir, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*. tkd. Mahmud Abdulkadir e'l-Arnâvutî, Beyrut, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1960.
- Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*. Trc. Abdullah Öz, vd., İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 10/108-109, (Mayıs-Haziran, 1971), 165-168.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulu*. 23. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Cündioğlu, Dücane. *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*. 6. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.

- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulu*. 36. Baskı, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Duman, M. Zeki. "Müteşâbihatın Tevili", *Bilimname*, 9/3, (2005), 39-54.
- Duman, M. Zeki - Altundağ Mustafa. "Hurûf-ı Mukatta'a", *DİA*, c: 18, İstanbul, 1998.
- Dumlu, Ömer. *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- F. Buhl, The Encyclopaedia Of Islam, "Al-Kur'ân", New Edition, Leiden E.J. Brill, 1986.
- İbn Arabî. *Harflerin İlm.*, Trc. Mahmut Kanık, Bursa: Asa Kitabevi, 2000.
- İbn Kesir. *Hadislerle Kur'ân'ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988.
- Kansızoğlu, Yakup. *Şifreci Yanılg.,(Hurûfîlik Tasavvuru/Harf Gizemciliği ve Kur'ân Yorumuna Olan Etkileri)*, İstanbul: Rağbet yayınları, 2004.
- Karaman, Hayreddin- Çağrı, Mustafa vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'ân'ı Kerim Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Kuntman, Orhan. *Kur'ân-ı Kerim'in Özet Açıklaması ve Hurûf-i Mukatta'a ile Bazı Ayetlerin Bilimsel Yorumu*. Ankara: Kariyer Matbaası, 1997.
- Mevdudî, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'ân*, trc. Ali Ünal, İsmail Bosnalı, Hamdi Aktaş vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Nasr Hamid Ebu Zeyd. *İlahi Hitapın Tabiatı*, trc. Mehmet Emin Maşalı, Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân ve Aşırı Yorum*. Ankara: Ankara okulu Yayınları, 2014.
- Ragıp e'l İsfehani e'l Huseyin b. Muhammed. *e'l-Mufredat fi Garibu'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Râzî, Fahrüddin. *Tefsir-i Kebir-Mefatihü'l Gayb*, trc. Suat Yıldırım, vd., Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefasir*. trc. Nedim Yılmaz, Sadreddin Gümüş, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.

- Seyyid Kutup. *Fi Zulali'l-Kur'ân*. trc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, İstanbul: Dünya yayıncılık, 1990.
- Suyûtî. *Kur'ân ilimleri Ansiklopedisi*. trc. Sakıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, Hikmet İstanbul: Neşriyat, 1987.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Taberî Tefsiri*. trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Taşçı Hasan. *Kur'ân'ı Kerim'in Rivayet ve Dirayet Tefsiri*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Tekin, Ahmet. *Kur'ân İle İlgili Genel Bilgiler. Kelime ve Konu İndeksi*, İstanbul: Kelam Yayınları, 2006.
- Ünal, Ali. *Kur'ân'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Yavuz, Ömer Faruk. *Kur'ân'da Sembolik dil*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Yavuz, Y. Ş. "Müteşabih". *DİA*, c: 32, s. 204-207, İstanbul, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavi'l fi Vucuhi't-Tevil*, 2. Baskı, Tahric; Halil Me'mun Şeyha, Ta'lik; Nasuiddin İbn Munir, Beyrut: Darul Ma'rife, 2005.
- *el-Keşşâf*. trc. Harun ÜNAL, İstanbul: Ekin Yayınları, 2016.
- Zerkani, Muhammed Abdülazim. *Menahilu'l irfan fi ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut, 1988.
- Zerkeşi, Muhammed b. Abdillah. *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrût: Dar-u İhyai'l Kutubi'l Arabiyye, 1957.